

140 ГОДИНА НЕЗАВИСНЕ СРБИЈЕ

Берлински конгрес, одржан јуна 1870. године, означио је прекретницу у развоју Србије. После њега балканске земље – Србија, Грчка, Црна Гора и Румунија сврстале су се уз бок Италије и Немачке, које су се ујединиле 1861. и 1871. године. образујући прве националне државе на Балкану, оне су (заједно са Кнежевинам Бугарском) успеле да се наметну као незаобилазан чинилац у решавању Источног питања и надметању европских сила око поделе турског територијалног наслеђа у Европи крајем 19. и почетком 20. века.

ПУТ КА НЕЗАВ

140 ГОДИНА НЕЗАВИСНЕ СРБИЈЕ

Берлински конгрес је 1878. године из темеља променио геополитичку карту Балкана. Његовим одлукама, Србија тадашња вазална кнежевина Отоманског царства, постала је међународно призната, независна држава. Окончана је и Велика источна криза (1875–1878), која је претила да радикализује односе између европских сила и Турске и знатно угрози националне интересе балканских народа. Требало је да прође више од стотину година, па да наша историографија, стручна и шира јавност, за најзначајнији догађај у историји српског народа у 19. веку, после избијања Српске револуције 1804. године, означи одлуку о међународном признању Србије. Можда је на то утицала и чињеница што су одлуке Берлинског конгреса, једним делом, показале и неуспех српске дипломатије и српске националне идеје, пре свега када је реч о судбини Босне и Херцеговине.

Од Првог и Другог устанка, које је немачки историчар Леополд Ранке назвао Српском револуцијом, па све до Берлинског конгреса 1878. године, српски народ прошао је веома дуг и тежак пут, који је водио ка стварању независне државе. Највећи терет ослободилачких ратова у 19. веку изнела је на својим леђима српска војска, која је у то време и сама пролазила кроз процес обнове, реорганизације, преформације и модернизације: од устаничке, народне војске 1804–1815. године, преко првих покушаја да се устроји стајаћа (регуларна) војска тридесетих година 19. века, до стварања јединствене, редовне војске (*Законом о устројству војске* 1883. године, којим је уведена општа војна обавеза), по угледу на европске армије тог периода.

Након Другог устанка и преговора које је кнез Милош водио са Портом, турским хатишерифима из 1830.

Берлински конгрес, 13. јул 1878. године

ИСТОСТИ

3

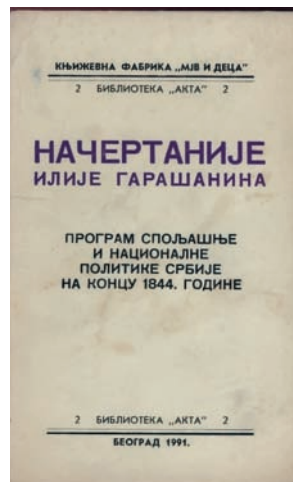
140 ГОДИНА НЕЗАВИСНЕ СРБИЈЕ

и 1833. године Србија је постала аутономна кнежевина у Османском царству, а Обреновићи су стекли право наследних владара. Ови догађаји означили су почетак обнове државности и стварања модерне српске државе у 19 веку. По природи аутократа, кнез Милош је врло брзо стекао снажну опозицију својој власти, па је 1835. године био принуђен да пристане на доношење првог устава, који је санкционисао поделу законодавне, извршне и судске власти у Кнежевини. Сретењски устав био је веома либералан и модеран, њиме је у Србији укинута феудализам и ограничена кнежева владарска права. Међутим, под притиском великих сила, нарочито Турске, Аустрије и Русије, које су се противиле доношењу оваквог устава, кнез Милош га је (радо) укинуо да би Турска 1838. године наметнула Србији сопствену верзију – тзв. Турски устав.

Абдикација кнеза Милоша

Апсолутистичка природа Милошеве владавине није се мирила са уставним ограничењима, па се кнез 1839. године одлучио на абдикацију. Отпор обреновићевском апсолутизму изнедрио је 1842. године снажну побуну уставобранитељске струје (Вучићева буна), која је натерала и Милошевог наследника, кнеза Михаила, да се повуче са власти. За новог кнеза уставобранитељи су 1842. изабрали Карађорђевог сина, Александра Карађорђевића, али су и сами, након кнежеве смене 1858. године, били принуђени да се повуку с власти. У Србију је враћен кнез Милош, кога је после смрти (1860) поново наследио Михаило Обреновић. За Михаилове владавине (1860–1868), добијени су градови Шабац, Београд, Смедерево и Голубац, које је, као последња упоришта у Србији, 1867. године напустила турска војска.

Кнез Милош Обреновић

Тиме је Турска изгубила сваки реални утицај у својој вазалној кнежевини, која ће једанаест година касније, на Берлинском конгресу 1878. и фактички постати независна, међународно призната држава. Код јужнословенских народа 19. век био је период буђења националне свести и националног препорода, који се најпре манифестовао на плану културне делатности (Илирски покрет), а потом дефинисањем политичких циљева и националних програма о решавању националног и државотворног питања. Управо у периоду уставобранитељске владавине, Србија је (1844) израдила свој први национални програм „Начертаније“, који се тицао уређења и будућности српске државе, на чијим темељима ће кнез Михаило шездесетих година градити српску националну политику и сопствену визију ослобођења и уједињења свих Срба, као и њиховог повезивања са осталим словенским народима на Балкану.

Међутим, на помолу је била Велика источна криза (1875–1878), која ће на балканску позорницу увести највеће европске силе и омогућити им да одлучују о судбини малих народа, свакако у складу са сопственим интересима. Берлински конгрес одвијао се (1878) на самом прагу епохе империјализма, а већ је на најгрубљи начин потврдио њену основну карактеристику – политичку и територијалну деобу интересних сфера међу највећим империјалистичким силама. Свакако да је период Источне кризе, уз резултате Берлинског конгреса,

ПРВИ ПОКУШАЈ СКЛАПАЊА БАЛКАНСКОГ САВЕЗА

Најважније дело кнеза Михаила у спољној политици без сумње је покушај склапања балканског савеза 1866–1868. године, који је требало да буде противтежа турском присуству на Балкану. Уз то, кнез Михаило је одржавао интензивне везе и са Хрватима, рачунајући да ће уколико дође до стварања јужнословенске државе, у њој бити места и за њих, макар у даљој будућности. Међутим, након Михаилове преране смрти (29. маја 1868. убијен је у Топчидеру), српска национална политика у време његовог наследника кнеза Милана Обреновића окренула се неким другим токовима – помагању босанско-херцеговачког устанка 1875. и уласку у рат са Турском 1876. године.

имао и позитиван учинак у историји појединих балканских народа: државна независност Црне Горе, Србије и Румуније, почетак осамостаљивања Бугарске од отоманске власти, уједињење новоослобођених крајева и српског народа у њима са својом матицом, Србијом и Црном Гором, све су то били несумњиви и веома значајни резултати овог раздобља.

Велика Источна криза

Српски устанак 1804–1813. и велике силе

Будући да су се граничиле са Османским царством, Аустрија и Русија су већ деценијама уназад исказивале интерес за турске територије у Европи – Аустрија од Бечког рата 1683–1699, а Русија од Кучукаинарџијског мира 1774. године, када је постала црноморска сила и наметнула се Порти као заштитник хришћана у Османском царству. До наглог јачања утицаја Русије на југоистоку старог континента долази почетком 19. века, у исто време када и Османска држава, иако и даље неприкосновени господар балканских хришћана, постаје само сенка некада моћног царства.

Српски устаници су се најпре обратили Аустрији: прота Матеја Ненадовић марта 1804. године писао је аустријском двору, са молбом да их помогне у новцу; крајем априла Карађорђе је преговарао са аустријским капетаном Шајтинским и пренео „жељу српског народа“ да га Аустрија прими под своју заштиту. Због проблема у односима са Наполеоном, као и уговорних обавеза са Турском из Свиштова 1791. године, аустријски двор настојао је да задржи неутралност и није могао прихватити устаничке понуде. О свом држању и о својим погледима на догађаје у Србији Аустрија је изве-

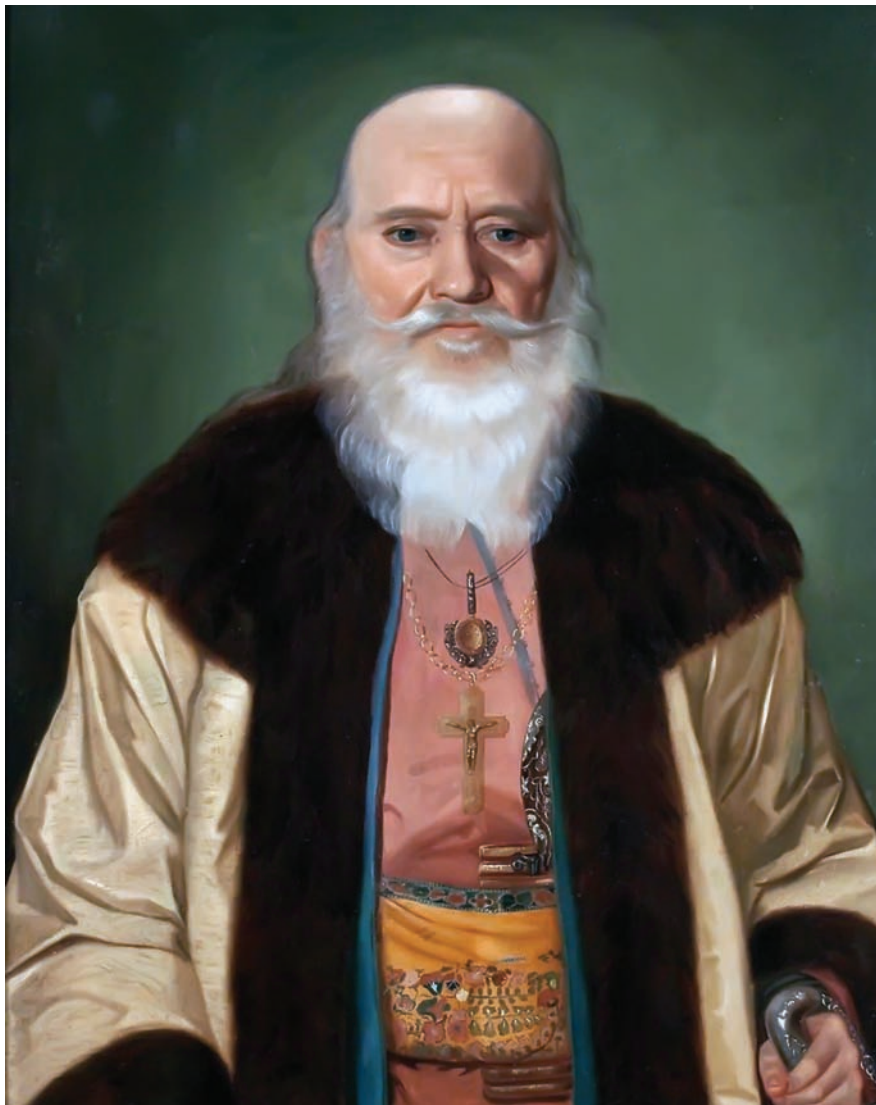
ОДБРАТА ▶

стила Русију. Наиме, у писму руском министру иностраних дела Адаму Чарториском, аустријски посланик у Петрограду наводи да је бечки двор решио да се никако не меша у послове својих суседа и да свом снагом помогне Турску у незгодама у којима се сада налази. Изгледа да је то било више из обзира према Француској и страха од Наполеона, који је у то време био наклоњен Турској. Ипак, због бојазни да се Наполеон не умеша у српско питање, аустријски посланик у Цариграду се код Порте заузео за Србе. Истовремено, тајним каналима од-

вијало се неометано снабдевање српских устаника оружјем и муницијом, иако су аустријске власти званично браниле њихову продају.

Како нису добили очекивану подршку Аустрије, Срби су били приморани да затраже заштиту Руса, па су 3. маја 1804. устаничке вође упутиле писмо руском посланику у Цариграду, у којем се говорило о невољама и жељама српског народа, али и намерама да и даље остану верни султану. Одређено је и изасланство са протом Матејом Ненадовићем на челу, које је 26. октобра отпутовало у Петроград. Изасланици су у руској престоници објаснили разлоге подизања устанка и решеност да се боре док не испуне своје захтеве, рачунајући на јемство Русије и Аустрије. Затражили су и помоћ у оружју, муницији, новцу и војним стручњацима.

Положај Русије у то време, како у односу на Турску, тако и Француску, био је сличан аустријском. И Русија је имала обавезу (миром у Јашију из 1792) да живи с Турском у миру и пријатељству. И она је, као и Аустрија, зазирала од Француске и Наполеона, али је ипак била нешто активнија и предусретљивија према Србима: министар спољних послова Чарториски обе-

Прота Матеја Ненадовић

ћао је да ће њихову молбу предати цару; саветовао им је да се обрате султану и обећао да ће се Русија за њих заложити преко свог посланика у Цариграду. Руски цар је 28. новембра 1804. наредио да се издвоји 5.000 дуката за устанике у Србији и послао писмо руском посланику у Цариграду са упутством како да утиче на Порту.

Бојазан Аустрије и Русије да се Француска не умеша и покрет српских устаника искористи за своје циљеве у овом периоду није била реална, будући да Французи још нису ништа предузимали у том правцу. Њихови агенти углавном су

имали задатак да прате развој догађаја на Дунаву, с једне стране према Влашкој и Русији, а с друге према Турској и Србији, посебно ради везе руских агената у Србији, и обавештавају своју владу о политичкој ситуацији у Турској. Из њихових извештаја дало се наслутити да ипак нису били равнодушни према руској акцији у Турској и утицају у Србији. Као што су Аустрија и Русија биле у страху да се Француска не умеша, тако се и Француска плашила да Русија не искористи српски покрет за своје циљеве.

Одлучујући утицај Француске

Након потписивања Пожунског мира (26. децембра 1805) Француска успоставља непосредни додир с Турском и од тада њен утицај на Порту постаје одлучујући. Наиме, након пораза у бици код Аустерлица 2. децембра 1805, Аустрија је одредбама мировног уговора била приморана да преда Француској Венецију, Истру, Далмацију и Боку Которску. Одузима-

јући Аустрији покрајине које су имале важан геостра-тегијски значај према Балкану, Наполеон је поставио темеље за ширење француског утицаја ка југоистоку Европе и продор ка Грчкој и Отоманском царству.

У исто време, српски устанак почиње све више да занима Француску и она га од почетка 1806. године прати са далеко већим занимањем. Наполеон је у Црној Гори и Србији видео експоненте руске политике на Балкану, па је своју активност у овом периоду усмерио ка сузбијању руског утицаја у овим областима. Француски интерес за српско питање види се и по многобројним вестима и извештајима о прилика-

ОСЛОЂЕНИ НА ДРУГЕ

Кроз читав 19. век Срби су, вољно или невољно, били принуђени да траже заштиту и захтевају помоћ великих сила у својој борби за национално ослобођење. На једној страни, због материјалне, политичке и војне помоћи, која им је била неопходна у тој борби, а на другој, што се ни једно национално или политичко питање на Балкану тада, као ни данас, није могло решавати без активног учешћа европских сила и саме Турске. За судбину српског устанка од почетка (1804) заинтересовале су се Аустрија и Русија, као турски суседи на Балкану, да би своје занимање убрзо исказала и Наполеонова Француска. Од 1806. године почиње жестока дипломатска борба између ове три силе за лични престиж и утицај на Порту, као и на српски устанички покрет.

Наполеон Бонапарта

ма у Србији тога доба. „Moniteur”, званични орган ондашње француске владе, има пуно података о приликама у Србији, нарочито из 1806. године. Вести су саопштаване махом из Земуна, „са границе Турске”, делом из Цариграда и Беча.

Могућност француског интензивнијег мешања у догађаје и унутрашње прилике у Турској изазивала је истоветну реакцију Русије и Аустрије и њихово појачано занимање за Балкан. У Русији и Аустрији јавио се оправдан страх да ће Француска потиснути њихов утицај на Порту и у погодном моменту покушати да искористи српски покрет за своје циљеве. Отуда, преко свог посланика у Цариграду Русија почиње све више да се заузима за интересе српских устаника, као и Аустрија, која од битке код Иванковца (августа 1805) мења своје расположење према Србији и делује помирљивије између Порте и устаника.

Тако се српски устанак 1806. године распламсао у веома сложеном међународном окружењу, у коме су три европске силе – Русија, Аустрија и Француска – настојале равноправно да арбитражују, да се међусобно боре за утицај на Порту и српске устанике, у складу са сопственим интересима. Пуна интернационализација српског питања на начин који су диктирале поменуте силе и Порта претила је да изазове крупније потресе на Балкану, посебно када се у рат са Турском 1807. године укључује и Русија. Њен улазак у рат против Турске улио је устаницима наду у коначну победу, па су се радо одазвали позиву да садејствују руској Дунавској армији у источној Србији. Зато су и одбили уступке (споразум) које је Порта, по

савету француског и аустријског посланика у Цариграду, нудила у обновљеним преговорима са српским посредником Петром Ичком јануара 1807. године.

Иако су Француска и Аустрија настојале по сваку цену да сузбију руски утицај у Србији, српски покрет је устанком ушао у орбиту руске политике на Балкану. Србија се ослободила политичке усамљености и добила моћног протектора, али је добила и ње-

гове моћне противнике, као своје. Тако је Русија узела решавање српског националног питања у своје руке, да би оног момента када је била принуђена да чини радикалне уступке, као у случају Букурешког мира 1812. године, то учинила управо на штету српских националних интереса. Зато је ослонац само на једну велику силу – Русију, која није била довољно моћна да се, осим Турској, супротстави и интересима Фран-

Београдска тврђава

цуске, па и Аустрије на Балкану, била слаба страна српске националне политике. Наполеонов поход на Русију 1812, када је ова била принуђена да изађе из рата са Турском, показао је јасно да је Србија била на периферији руских интереса.

Како би избегла рат на више фронтова, Русија је морала да се одлучи за споразум са Портом. Према мировном уговору који је потписан између ове две

царевине у Букурешту 1812. године, Србима је (осмом тачком овог уговора) начелно гарантована аутономија (више самоуправа), а устаницима обећана амнестија због учешћа у рату против Порте. Порта се обавезала да препусти Србима бригу о унутрашњој управи земље и убирање пореза који ће они сами исплаћивати, а Турској су враћени градови, с правом да у њима држи гарнизоне с артиљеријом и дру-

ЗНАЧАЈ БУКУРЕШКОГ УГОВОРА

Иако устаници нису прихватили одлуке Букурешког мира, ово је први међународно-правни акт који је Србе, после више векова изолације, увео активно на међународну сцену и учинио их важним чиниоцем у међународним односима. Тиме ће српско питање постати неодвојиви део међународне политике у 19. веку, у време када се решавала судбина „Болесника на Босфору“ и одлучивало о његовим територијама у Европи.

гом опремом, док су се утврђења подигнута у време устанка морала порушити. Значај Букурешког уговора лежи и у чињеници да су њиме, иако то није било непосредно наглашено, Срби стављени под покровитељство Русије. Наиме, Русија је стекла формално право да се меша у односе Срба и Порте, али је фактички због своје заузетости у рату с Наполеоном 1812, а затим и учешћа у европској коалицији која је учинила крај Наполеоновим ратовима (1813–1815), индиректно омогућила турској војсци да сломи отпор устаника и учини крај Првом српском устанку 1813. године.

Карађорђе се окреће Наполеону

Под утиском војничких неуспеха у рату с Турцима 1809. године, у Србији је дошло до размимоилажења, па и отвореног сукоба међу устаничким вођама, до узајамног оптуживања међу старешинама и групашења. Стање у земљи се све више погоршавало, није било неког одређеног, ни јединственог политичког става о даљој судбини устаничког покрета, али су сви били намерни да се по сваку цену избегне обнављање турске власти у Београдском пашалуку. Због тога су се устаници почели обраћати за помоћ и заштиту истовремено Аустрији, Русији и Наполеону.

Карађорђе се обратио Аустрији одмах после пораза на Каменици, 16. августа 1809, тражећи од ње активнију помоћ против Турака. Међутим, како се ова још увек налазила у рату с Наполеоном, борећи се чак и за сопствени опстанак, реалних изгледа у том смислу није

било, а и гроф Метерних, аустријски министар спољних послова, нешто касније одлучно се изјаснио против сваке оружане интервенције у српско-турском сукобу. Сматрао је да је нужда натерала устаничке вође да затраже аустријску помоћ и није веровао у њихове искрене намере. Међутим, прихватио се посредовања како би измирио устанике и Порту. У том смислу издати су налози аустријском посланику у Цариграду, али је после великог одуговлачења турских власти посланик Штирмер априла 1810. године јавио Метерниху да Porta неће да чује ни за какве услове који би могли повредити интегритет и независност турског царства.

Природно је да су се српски устаници у таквој ситуацији, не рачунајући много ни на руску, а ни аустријску помоћ, у једном од најкритичнијих момената у својој борби за ослобођење од турске власти обратили Наполеону. За то је било више разлога: с једне стране незаинтересовано држање Аустрије према Србији и неповерење, чак и мржња устаника према Русији; с друге стране, сјајне победе Наполеонове војске над аустријском војском, које су свакако имале одјека међу устаницима и, поврх свега, велики Наполеонов утицај у Европи и његово приближавање границама Србије. На-

име, након победе над Аустријом, Наполеон је Шенбрунским миром (14. октобра 1809) Аустрији преотео Истру, западну Корушку, Крањску и Хрватску с десне стране Саве до ушћа Уне. Те новоосвојене земље спојио је с Далмацијом и Боком Которском у посебну управну целину – Илирске провинције. На тај начин обухватио је турску Босну с јужне, западне и северозападне стране и развио јаку политичку и трговачку активност на Балкану.

Француско-српске односе у време Првог устанка треба посматрати у контексту оновремене политичке ситуације у Европи и Наполеонове политике према Турској, Русији и Аустрији, а нарочито у контексту француско-руских односа, јер су промене у француско-руским имале за последицу и промене у француско-српским односима. У том смислу, можемо пратити три фазе: прва фаза обухватила је период од 1804, боље речено од краја 1805. до 1807. године, дакле од Пожунског до Тилзитског мира; друга фаза, време од 1807. до 1809. године, тј. од Тилзитског до Шенбрунског мира и трећа од Шенбрунског мира (конкретно, од марта 1810. године) до пропасти Карађорђево Србије.

Први српски устанак – Бој на Мишару

Карађорђе

У првој фази француски интерес за Турску и балканске области је сталан, жив, све интензивнији, уколико идемо даље, ка 1807. години. У овом периоду Наполеон подржава Турску и непријатељски се држи према Русији и српским устаницима. Он се труди да Турску уведе у рат против Русије и успева у томе; ради непосредно на сузбијању руског утицаја на Србију, прекидању руско-српских веза и гушењу устанка. Мисија генерала Себастијанија у Цариграду и мисија команданта Мериажа у Видину јасно потврђују ове намере.

У другој фази, Француска мења свој став према Русији и уједно према Србији. Тилзитским миром (јуна 1807) измириле су се Русија и Француска; оне преузимају на себе и савезничке обавезе. Две земље су се тајно договориле да помажу једна другој у споровима са трећим земљама. Посебно је важан део споразума у коме је Француска обећала да ће помагати Русију против Турске. Уговор из Тилзита остао је на снази све до Наполеонове инвазије на Русију 1812. године. Наполеон у исти мах, преко својих представника, утиче помиљиво на руско-турске и српско-турске односе. У својим преговорима са Турцима устаници траже јемство и Француске, као друге гарантне силе. Међутим, Французи због рата са Аустријом постепено губе интерес за судбину дунавских земаља и све су више индиферентни према њима, али су и даље „присутни“ у овом региону. Све до одласка њиховог представника из Видина, који је био јасан доказ помањкања било какве политике или планова у земаљама у доњем току Дунава.

У трећој фази (посебно 1810. и 1811. године), Наполеон се постепено враћа својој политици из времена после Пожунског мира, поновном непријатељском ставу и према Русији и према Србији, али са одређеном разликом у понашању према њима – мање отворено и мање енергично, а више дипломатски и у споразуму с Аустријом. У том периоду најзанимљивија је мисија капетана Рада Вучинића, која ће углавном испунити трећи део француско-српских односа. Вучинић је 1809. године у име устаника у Бечу покушао да добије француску помоћ и заштиту. Он се 1810. године обрео у Паризу са истим циљем. Тамо је и остао, боље рећи био је задржаван све до пропасти српског устанка 1813, у узалудним напорима да оствари циљеве своје мисије.

Истога дана (16. августа 1809) када је тражио војну помоћ од Аустрије, Карађорђе је послао капетана Рада Вучинића и Николу Шкуљевића са писмом Наполеону да га у име српског народа замоли за помоћ и покровитељство. Вучинић је у Србију дошао из Карловца који је тада припадао Илирским провинцијама, а Шкуљевић из Мостара, пореклом из угледне трговачке породице која је одржавала трговачке везе с Трстом и Венецијом. У свом писму Карађорђе је најпре одао признање Наполеону, изражавајући жељу да Србију и српски народ прими под своје „покровитељство“. Сличној молби придружио се и Правитељствујушћи совјет српски, обећавајући Наполеону ако се прихвати покровитељства да ће српски народ, у знак „вечне и непоколебљиве верности“ примити „у своје градове француску војску“. Истичући да Србија располаже великим богатством у рудама, злату, олову, бакру, „дрветом за галије“ и „безбројној стоци“ и „да се ни једна провинција у Европи с њом не може поредити“, Карађорђе и Совјет су том приликом позвали француске стручњаке да дођу у Србију и испитају њена богатства. Осим тога, Совјет је молио Наполеона за помоћ у „новцу, тобцијама, инжињерима и лагунцијама“, тврдећи да „помоћу новца српски народ може добити све што му треба, може дићи српску и бугарску младеж из суседних провинција на оружје и тада очистити крајеве између Саве и Уне и сјединити се с војском Наполеоновом у Далмацији и Дубровнику, преко Херцеговине“. Иако се одушевљавао Карађорђевим победама над моћном војском турске царевине, Наполеон није желео

ПОГЛЕДИ КА ФРАНЦУСКОЈ

Устаници нису много рачунали на Русију. Нерасположење према Русима било је велико будући да се ови у последњем сукобу са Турцима нису довољно заложили за српске устанике. Оставили су их да без икакве помоћи воде борбе са несразмерно јачим непријатељем. Порази устаничке војске су још више подстакли огорчење против Руса. Дошло је и до раздора међу старешинама, које су се поделиле у два табора: за Карађорђа и против њега. Руски представник у Србији стао је на страну групе која је била против Карађорђа. У свом тражењу стране помоћи и заштите устаници ипак нису мимоишли Русију. Обратили су јој се, иако са мало наде и са извесном сумњом. У једном писму из октобра 1809. године Карађорђе је писао Миленку Стојковићу: „Ако нас остави Русија, наћи ће се ко ће нас покровитељствовати“. Иако у новембру исте године тражи помоћ и заштиту од Руса, Карађорђе поручује „да се зараније приватимо другијех људи“.

Други српски устанак у Такову

да поквари своје добре односе са Портом, настојећи по сваку цену да одржи свој утицај на Турску. Зато није обећао ништа одређено Карађорђевом изасланику, иако га је задржао у Паризу и издржавао од 1810. све до 1814. године.

Поставља се питање зашто је Наполеон тако дуго задржавао Рада Вучинића у Паризу и чинио за њега мале материјалне жртве? Иако се о томе није јавно и отворено изјашњавао, Наполеон је несумњиво имао извесне комбинације с њим. На основу одређених извора, који потичу од француског министра иностраних дела и појединих нижих чиновника који су по дужности одржавали везе с Вучинићем, као и целокупног држања француске владе према српском изасланику може се наслутити да је Наполеон помишљао како се може створити таква политичка ситуација у којој би било корисно употребити устанике и да је зато задржао поред себе Вучинића као посредника у контакту са њима. Притом је имао у виду Турску, која би под утицајем Енглеске могла објавити рат Француској, а рачунао је да би српске устанике евентуално могао употребити и против Аустрије. У

једном или другом случају, Наполеон је био спреман да их помогне свим средствима.

Све до пада Наполеона и пропасти српског устанка није се стекла таква ситуација, па Наполеон није имао прилику да употреби устанике и Вучинића. Они му нису затребали. На другој страни, није био нимало сентименталан према српском покрету, а његови циљеви нису га много занимали. Наполеон је био човек великих амбиција, којима је требало све подредити. Оно што се није уклапало у његове планове, није га ни могло интересовати. Није био јасно одређен према српском националном покрету, ни отворен према људима који су у име Србије тражили његову заштиту. Од 1810. године играо је чак и дволичну улогу: с једне стране гурао је Турску да угуши српски покрет, а с друге, задржавајући Вучинића у Паризу, давао извесне наде устаничким вођама да ће се заинтересовати за српску ствар и помоћи устанике у борби за ослобођење. Међутим, својим походом на Русију 1812. године и утицајем на Турску који је све време био евидентан, Наполеон је индиректно допринео сло-му српског устанка 1813. године.

Српском депутату Вучинићу јануара 1814. године губи се сваки траг у Паризу. Био је то и формални крај српско-француских односа из времена Првог устанка. Вучинић се септембра 1819. обрео у Цариграду, у настојању да се врати у Србију. Јануара 1820. био је у Букурешту, одакле је упутио писмо кнезу Милошу, у коме пише о својим патриотским осећањима, о поштовању које гаји према његовој личности, нудећи му, без успеха, своје услуге.

Руси се враћају Србији

Како је одиграла најважнију улогу у Наполеоновом сламању (његов неуспели поход на Русију 1812. године најавио је и крај ере Наполеонових ратова), Русија је стекла једну од кључних позиција на Бечком конгресу 1815. године, где се одлучивало о судбини постреволуционарне Европе. Ту ће позицију настојати да задржи и онда када се (у 19. веку) буду решавала најважни-

ја питања европске политике, између осталих и Источно питање 1875–1878. године.

Већ на почетку овог века, после пораза од Наполеона (у поморској бици код Трафалгара 1805) Велика Британија је у руском царству препознала новог непријатеља, који је претио да наруши равнотежу снага на старом континенту. Русија је тада имала супериорну војну силу на копну, којој ниједна армија није била у стању да се супротстави. Као и све велике силе, и она је тежила „изласку на топла мора“, а једини пут руској Црноморској флоти ка Средоземљу водио је преко територија Османског царства, кроз Босфор и Дарданеле. Сви ратови које је Русија водила са Турском у 19. веку имали су, у крајњој линији, за циљ да се овлада овим стратешки важним пролазима. Енглеску је нарочито плашила оваква експанзија Русије, која је угрожавала њену доминантну улогу на Средоземљу, а самим тим и њене интересе у северној Африци и поморске путеве који су водили ка Средњем Истоку. Због тога ће цео 19. век бити обележен сукобом ове две моћне империје око Цариграда и Босфора. Британци су били највећи протагонисти ширења политике страха од Русије и, самим тим, чувари опстанка Османске царевине као бране руском јачању на југоистоку Европе и Блиском истоку. Све до почетка 20. века британска политика остала је на позицијама најотворенијег заштитника Османског царства у Европи.

Балкански хришћани су на тај начин постали таоци протекционистичке политике Запада према Османлијама. На другој страни, управо ће они имати и највише користи од резултата које је постигла руска спољна политика након руско-турских ратова у 19. веку. Захваљујући Акерманској конвенцији из 1826. и Једренском миру 1829. године, који је уследио као резултат руске војничке победе над Турцима, Грчка је исте (1829) године стекла независност, а Србији је обећана аутономија, коју ће султан, под притиском руске дипломатије, хатишерифима из 1830. и 1833. године и формално потврдити, као и њено територијално проширење на шест нахија, које је Порта обећала током преговора кнеза Милоша и Марашли Али-паше 1815. године.

Акерманском конвенцијом, од 25. септембра 1826. године, Турска се обавезала Русији да ће за 18 месеци уредити српско питање заједно са српским представницима и да ће његово решење објавити хатишерифом. Као основа руским захтевима послужила је осма тачка Букурешког уговора (из 1812), на коју се Русија изричито позивала. Порта је одуговлачењем покушала да избегне прихваћене обавезе, а у међувремену је постало актуелно и грчко питање. Због отпора Порте, три велике силе – Русија, Енглеска и Француска – иако су нудиле своје посредовање, биле су принуђене на оштрије кораке како би Турску приморале на попуштање. То је довело до прекида дипломатских односа 1827. године, а потом и до рата између Турске и Русије.

Након руске победе, 2. септембра 1829. потписан је Једренски мир, којим се Порта, између осталог, обавезала да испуни обавезе по Акерманској конвенцији и то у року од месец дана. Русији је том приликом при-

знато право српске заштитнице. Једренски мир представља један од најважнијих датума у српској историји 19. века. Њиме је обезбеђена самоуправа Србије и осигуран њен међународни положај. Улога Русије у свему томе је толико очигледна да је не треба посебно истицати. Овим миром утврђен је стварни и правни континуитет између Првог и Другог устанка, између оног што је Карађорђе утемељио, а Милош остварио. Султан је већ 18. септембра 1829. издао претходни акт о самоуправи, који је 2. децембра службено регистрован у Београду и саопштен Народној скупштини у Крагујевцу. Када се руска војска повукла из Једрена, чиме је престала непосредна војна опасност, Турци су почели да извршавају испуњавање прихваћених обавеза, посебно оне о враћању шест нахија. После дугих преговора успели су да приволе Русе да прихвате да границе тих нахија накнадно одреде посебни руски и турски комесари. Потом је Порта издала Србима обећани хатишериф о самоуправи, који је свечано објављен у Београду на дан Светог Андрије Првозваног, 1830. године. Истовремено, издат је и берат, којим је кнезу Милошу признато наследно кнежевско достојанство у његовој породици. Србија је тим актима постала европска држава, са својом династијом, под турским суверенитетом и руском заштитом.

На почетку своје владавине кнез Милош Обреновић се у спољној политици ослонио у потпуности на Русију, што, свакако, није било по вољи Бечу, који је на Балкан и даље гледао као на сферу својих интереса. Како је знао да од Аустрије, у најбољем случају, неће моћи да добије ништа више сем мање-више лепих речи, кнез Милош се није с њом упуштао у дубље

Кримски рат

РУСИЈА СВЕ БЛИЖА

Руски протекторат над Србијом и руска сарадња са Србима утицали су и на однос великих сила према Источном питању. Крајем 18. века Србија је, по руском признању, припала аустријској интересној сфери. У Милошево време, пак, руске штићенице Молдавија, Влашка и Србија обухватиле су Аустрију на југоистоку Европе, правећи одређену брану њеној евентуалној експанзији у том правцу. Током читавог 18. века Аустрија је радила на томе да потисне Турке што даље од својих граница и да постане ослободитељка Балкана. Међутим, како се тридесетих година 19. века стање на полуострву знатно променило, она је сада свој главни интерес налазила у опстанку Турске у Европи. У супротном, плашила се да би се турског територијалног наслеђа могли дочепати они над којима Аустрија није имала апсолутну контролу и који би могли постати противници њених интереса на Балкану. У том периоду Русија је била главна и скоро једина сила у коју су гледали сви балкански хришћани, док је Аустрија прилично изгубила на престижу међу балканским народима.

преговоре. Тражио је и чинио јој ситне услуге и трудио се да буде лојалан сусед. На примедбу свог главног дипломатског агента Михаила Германа да се чува Аустрије и избегава могућност уласка аустријске војске у Београд, Милош му је једном приликом мудро одговорио: „...Ако би аустријска влада, ма под

каким изговором ступила са војском у наше земље, ми ћемо се сложити са Турцима, па заједнички одупрети се том злобном непријатељу нашега рода”.

Уместо Аустрије, све је присутније занимање Енглеске, и то не само за грчко, већ и српско питање. У тежњи да сузбију руски утицај на Балкану, Енглези су пронашли оруђе чак и у кнезу Милошу, настојећи по сваку цену да га одвоје од Русије. У Београд је дошао пуковник Хоџес како би у Србији заступао британске интересе. Тако су политичке прилике на Балкану почеле да бивају све сложеније, са изукрштанним интересима и утицајима, што се почело одражавати и на политичке прилике у Србији. Нагло јачање британског утицаја није наилазило на разумевање у политичким круговима Русије, па је и та чињеница, уз руско незадовољство Милошевом владавином, имала утицаја на његову одлуку да одступи са српског престола 1839. године.

И уставобранитељски режим се (током своје владавине 1842–1858) у спољној политици удаљавао од Русије. Његови експоненти сматрали су да се она исувише меша у унутрашње послове и радили су на сузбијању руског утицаја у Србији. Док је Русија у ранијем периоду била на њиховој страни, против кнеза Милоша, уставобранитељи су јој се обраћали за савет. Међутим, када је ова почела критиковати поједине њихове потезе учињене са позиција власти, окренули су се другим европским силама, очекујући од њих „веће разумевање”. Везе које су уставобранитељске вође успоставиле у Цариграду с представницима пољске емиграције, подржаване од Француске, настављале су се и продубљивале и у Србији. Илија Гарашанин је 1844. године писао „Начертаније” (први спољнополитички програм Србије) са јасном намером да је неопходно сузбијати аустријски и руски утицај у Србији, будући да су, према његовом мишљењу, ове две силе имале превише непосредних интереса на овим просторима. Укључивање Велике Британије и Француске у политику Србије био је најбољи начин да се утицаји званичног Беча и Санкт Петербурга неутралишу.

У изради спољнополитичког програма Србије велику улогу имао је Франтишек Зах, угледни члан пољске емиграције. Пољски емигранти у то време били су окупљени око истакнутог дипломате Адама Чарторског, некадашњег руског министра иностраних дела током првих година Карађорђевог устанка, а касније великог пољског родољуба и противника Русије. Били су изразито антируски расположени, па су у том смислу често и тесно сарађивали са британском обавештајном и безбедносном службом. Путем „пољске везе” делови британске политичке и интелектуалне елите, окупљене око угледног публицисте Дејвида Уркверта, индиректно су утицали и на уобличавање српског спољнополитичког програма.

Значајна прекретница у односима европских сила наступила је са Кримским ратом 1853–1856. године, што ће у великој мери одредити и њихову стартну позицију у другој половини 19. века, када се решавање

Источног питања полако приближавало својој завршници. Између Русије и Османског царства избио је Кримски рат и њему ће се, као турске савезнице, 1854. придружити Велика Британија и Француска, а 1855. године и Сардинија. Формално неутралне, у рат су се на страни Турске укључиле Аустрија и Пруска. Рат између поменутих држава, који се водио око превласти на Балкану, Дарданелима и Блиском истоку, имао је за циљ да се спречи експанзија Русије и њена доминација замени поделом интересних сфера између великих европских сила, што ће им и омогућити војни пораз Русије у овом рату. Русија је поразом изгубила и право да буде протектор (једини заштитник) хришћанских народа на Балкану, будући да је била принуђена да га подели са осталим силама учесницима и овом рату. Отуда ће се у политичком животу Србије у другој половини 19. века смењивати утицаји Велике Британије, Француске, Русије и Аустрије, онако како су диктирали њихови интереси, међусобни однос снага и остале околности које су омогућавале или спутавале остварење тих интереса.

Србија и Источно питање

Од Кримског рата, па све до Берлинског конгреса 1878. године међународни положај Србије био је одређен одредбама Париског уговора о миру из 1856. године. По том уговору Србија је била у вазалном односу према Турској с признатом самоуправом, која се односила на независну унутрашњу управу, слободу вере, законодавства, трговине и пловидбе. Све те повластице биле су под заједничким јемством шест великих сила: Аустроугарске, Велике Британије, Француске, Русије, Италије и Пруске (од 1871. Немачке). Од 1867. године, када су турски гарнизони напустили српске утврђене градове на северу земље, турска управа у Србији није имала више ни војних снага, нити било какве политичке надлежности у њој. Символ српске вазалности према Турској били су још само данак од 2.300.000 гроша и турска заставица на бредима Београдске тврђаве. Реално, међународно-правно обележје зависности српске државе састојало се у њеном лишавању три атрибута суверенитета: она није имала право на закључивање међународних уговора, право да држи дипломатска представништва у иностранству и право да води рат.

Разумљиво је да положај Србије у међународним односима, посебно када је реч о Источном питању, није био одређен искључиво правним околностима. Њега је, пре свега, одређивала улога коју је Србија имала у развоју и решавању овог питања до средине 19. века, а она, упркос ограниченим људским и материјалним ресурсима, није била мала. Својим геополитичким положајем, личним искуствима у ослободилачкој борби од туђинске власти и снажним утицајем које је имала на сународнике у другим земљама, Србија је у 19. веку била један од најзначајнијих чинилаца не само у развоју

Источног питања, већ и у политичким односима на Балкану у целини.

У периоду од 1868. до 1878. године међународне околности нису ишле на руку ослободилачким тежњама балканских народа. Наиме, после пораза код Садове 1866. године (у аустро-пруском рату), Хабзбуршка монархија (консолидована аустро - угарском нагодбом из 1867. године) постаје одлучан противник било каквих потеза везаних за ново покретање Источног питања. Суочена и сама са опаснишћу од рата са Пруском, Француска се под Наполеоном III приклонила Аустроугарској у оваквом ставу. Против тога су, мање или више, биле и остале велике силе. Неслога и неусаглашеност интереса међу балканским народима и државама ишла је на руку великим силама и њиховим намерама да се очува status quo на Балкану.

Главну реч у спољној политици Србије у то време имао је њен министар спољних послова Јован Ристић. За њега је најважнији спољнополитички циљ било уједињење читавог српства и стварање велике српске државе. Настављајући Гарашанинову националну политику, Ристић је, додуше, мање веровао у снагу Балканског савеза који је кнез Михаило створио 1866–1868. године. Није се одрицао тог савеза и улагао је велике напоре да га очува, али суочен са појачаном улогом великих сила на Истоку и све чешћим неспоразумима међу бал-

Јован Ристић

канским народима, почео је да сумња у способност да сами и за своју добробит реше Источно питање. Ипак, био је дубоко уверен да је судбоносни обрачун између балканских народа и Турске био неизбежан и то у релативно блиској будућности. У том обрачуну највише је рачунао на подршку Русије, више да би спречио мешање осталих сила, а од уједињења Немачке 1871. године Ристић је рачунао и на руску непосредну помоћ.

Када је реч о осталим силама, он је настојао да обезбеди њихову подршку у решавању низа конкретних питања везаних за спољну политику Србије, али у очекивању те помоћи и подршке Србија се, по Ристићу, није смела превише везати ни за једну од њих. И он је, као и Гарашанин, у Хабзбуршкој монархији видео историјског непријатеља Србије, па није сматрао могућим било какво чвршће и трајније везивање за њу. Такође, сматрао је да се ни Русији, од које је највише очекивао, не треба предавати потпуно и безрезервно. Са осталим западним силама настојао је да одржава коректне односе, не занемарујући и не потцењујући њихову дипломатску подршку. То су биле најважније тачке Ристићевог поимања спољне политике Србије до 1873. године. Њена основна обележја прихватиће и конзервативци, који су били на власти од 1873. до 1875. године. И једни и други сматрали су да се још нису стекли услови за коначно ослобођење и уједињење читавог српства.

Гроф Ђула Андраши

У троуглу 1868–1875.

За међународни положај и укупни развој Србије посебан значај имали су њени односи са Турском, са којом је била у вазалном односу, као и осталим великим силама као заштитницама њеног аутономног статуса. Међу њима, најзначајнију улогу имале су Аустроугарска и Русија, због њихове непосредне заинтересованости за Балкан и југоисточну Европу. До 1870. године снажно се осећало и присуство Француске, у вези са Источним питањем, а од 1871. значајан чинилац

постаје и Немачко царство. Остале силе (Велика Британија, Француска и Италија) појављивале се до 1875. године само повремено, приликом решавања појединих важних питања српске спољне политике.

Србији су после кнеза Михаила остали релативно добри односи са Аустроугарском, наклоност Француске, хладно држање Русије и једва скривено задовољство Турске што је са политичке сцене уклоњен кнез који је исказивао велико подзрење према њој. Политику везивања за Аустроугарску коју је започео кнез Михаило у последњој години своје владавине, наставио је намеснички режим

после његове смрти, што је најавило двоипогодишње раздобље срдачних односа са двојном монархијом, који ће Србији донети користи, али и велико незадовољство национално-револуционарних кругова у земљи и српске патриотске јавности, као и Русије која је због тога радила отворено на рушењу угледа Србије који је кнез Михаило изградио код балканских народа и уз руску помоћ.

Захваљујући пре свега подршци Аустроугарске, али и Француске, која је од 1867. до 1870. као и Беч била противна новом покретању Источног питања, Србија је већ 1868. године успоставила добре односе са Портом. Султан је заузврат лако и без много отезања издао ферман којим је не само признао Милана Обреновића за кнеза, него му је дао и наследно кнежевско достојанство. Србија је могла да захвали аустријско-француској помоћи и што је њен нови Устав 1869. прошао без икаквих заплета, иако је Порта као врховни сизерен, уз позивање на претходни устав из 1838. године који је сама подарила Србији, имала право чак и да ускрати признавање новог устава.

У раздобљу од 1868. до 1870. године Аустроугарска је учинила Србији и друге корисне услуге: похапсила је многе особе осумњичене за учешће у атентату на кнеза Михаила, међу њима и бившег кнеза Александра Карађорђевића; омогућила да се у Београду уместо аустријске оснује српска пошта; одобрила је превоз оружја набављеног у Европи за потребе српског и цр-

ногорског наоружања, што је за Србију било и више од обичне предусретљивости. Ипак, положај Босне и аустроугарске аспирације биле су кост у грлу српске владе, кад је реч о односима са северним суседом. Аустроугарска је, пак, журила да реши и то питање у своју корист. Са таквим намерама кренули су гроф Ђула Андраши и Бењамин Калај 1868. године у сложене преговоре о судбини Босне и Херцеговине. Калајев задатак у тим преговорима био је да код српских власти (намесничког режима, пре свега код Миливоја Блазнавца и Јована Ристића) развије поверење у аустроугарску политику, нарочито у политику угарске владе и грофа Андрашија, и да задржи Србију од сваког наглог корака у Источном питању и од поновног зближавања с Русијом. Уз велику умешност, упорност и лукавство, он је то успешно чинио више од две и по године. Испоставило се на крају да су Андрашијеве и Калајеве понуде за припајање Босне Србији биле нереалне, јер их у Бечу нико није подржавао.

На другој страни, Јован Ристић је у оваквим понудама видео више опасности него користи, јер су оне водиле у трајни сукоб са Русијом, у могућу руску освету, као и у сукоб са осталим јужнословенским народи-

Миливоје Петровић Блазнавац

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА КОСТ У ГРЛУ

Главно питање у односима између Србије и Аустроугарске у овом периоду било је питање Босне и Херцеговине. Подстрек за његово решавање (поделу или припајање Босне Србији) дао је угарски председник владе гроф Ђула Андраши, који је заједно са младим мађарским аристократом Бењамином Калајем, аустроугарским генералним конзулом у Београду, сматрао да од Јужних Словена не треба стварати заклете непријатеље, већ их појединим услугама одобривољити, затим међусобно завадити и на крају потчинити свом утицају. Босна им се учинила као најбоље средство за постизање тог циља.

ма. Претила је и опасност да изолована Србија постане лак плен Турске, уколико је ова нападне због Босне. У таквој ситуацији Србија би била препуштена на милост и немилост Аустроугарске и њеној слободној вољи да се држи или не држи уговорних обавеза. На основу свега тога Ристић и Блазнавац одлучили су да Андрашијев „данајски дар“ не прихвате и не одговоре на предлог о уговору између Аустроугарске и Србије. Тако је завршено двоипогодишње преговарање српског Намесништва и угарске владе око деобе Босне, а тиме је заправо окончано и раздобље српско-аустроугарског пријатељства, започето у последњим месецима кнез Михаилове владавине.

Одбијање Андрашијевог предлога означило је, у први мах, неприметан заокрет у спољнополитичком опредељењу Намесништва. Узрок томе

биле су и промене настале услед француско-пруског рата 1870/1871. године. Поражена у овом рату, Француска је за извесно време била уклоњена као значајан чинилац у Источном питању. Због тога је и положај Аустроугарске на Истоку изгледао пољуљан крајем 1870. и током 1871. године, јер се није могло знати како ће се развијати њени односи са немачким царством. У исто време, углед и утицај Русије осетно је ојачао. „Сам у себе дубоко затворен“ и „завијен у мисли“, како је и сам писао, суочен са овим чињеницама, Ристић је почетком 1871. године дуго пребирао у мислима шта је ваљано чинити за Србију. Изгледало му је најбоље не кварити сасвим односе са Аустроугарском, али и тражити начин за измирење са Русијом. Са тиме се сложио и први намесник Миливоје Блазнавац. Ову Ристићеву замисао није било лако спровести у дело, у првом реду због тога што су се односи Србије и Аустроугарске и иначе почели брзо реметити.

Прилагођавање Србије интересима великих сила

У периоду од 1868. до 1871. године српско-руски односи били су крајње неуређени. Суочена с руском нетрпељивошћу према Намесништву, нарочито према

Блазнавцу због његове наклоњености Аустроугарској, Србија се средином 1871. године наша у озбиљној међународној изолацији, без ичије чвршће заштите и подршке. Добре односе које је у то време имала са својим владаром (турским султаном) нису за њу ништа значили, јер добри односи са Турском на основу *status quo* нису никада били трајна оријентација Србије.

И када је у јесен 1871. године изгледало да је осамљена и изолована Србија била најмање способна за било какав значајнији спољнополитички подухват, у октобру се пронео глас у српској јавности и у европским дипломатским круговима да малолетни кнез Милан у пратњи свог првог намесника Блазнавца одлази у посету руском цару Александру II, који се тада налазио у свом летњиковцу Ливадија на Криму. Ма колико је ова посета била израз жеље Намесништва да изведе Србију из неповољног међународног окружења и да најзад побољша односе са Русијом, до ње је дошло на руски подстицај. У Петрограду су сматрали да би сада, када се приближавао крај намесничкој управи у Србији, требало благовремено задобити наклоност младог кнеза и везати га за руски двор.

Кнез Милан и Блазнавац били су крајње срдечно примљени на Криму. Вођени су и политички разговори, мада су преовладавале разне свечаности, приватни разговори и забаве. Највиши руски достојанственици нису ништа обећавали Блазнавцу ни кнезу, али је најважније било то да су многи неспоразуми отклоњени и да је Србија успела бар делимично да поврати наклоност Русије. Међутим, пут кнеза Милана у Ливадију оставио је готово на читаву европску дипломатију, изузимајући донекле немачку, јако неповољан утисак. Неспремност великих сила да прихвате приближавање Србије и Русије била је очигледна, па су и српско-турски односи после Ливадије били темељито погоршани.

Од августа 1872. године, од кнежевог пунолетства и његовог преузимања пуне власти у Србији, Миливоје Блазнавац, као премијер у влади, и Јован Ристић, као министар иностраних послова, имали су да се боре са истим спољнополитичким проблемима са којима су се носили и као намесници. После Блазнавчеве смрти (априла 1873), Ристић је сам саста-

вио владу и његов први потез био је да затражи споразум са Андрашијем. На његово лично изненађење, у Бечу је био срдечно примљен, отворено је разговарао са Андрашијем, а примио га је и цар. Тако је Ристић, према властитом казивању, поново пронашао „модус вивенди са једном суседном силом“. Односи са Аустроугарском били су доведени ако не до срдчности из претходних година, а оно бар до степена подношљиве сарадње и неопходног разумевања.

За потпуни излазак Србије из спољнополитичких тешкоћа било је потребно побољшати увелико затегнуте односе са Турском, будући да су сви планови о националној револуцији били одложени на дужи рок. Отпочеле су припреме и за посету кнеза Милана Цариграду, на „подворење“ султану, од чега је Порта

направила питање части, а британска дипломатија питање међународног положаја Србије. На одласку кнеза Милана у Цариград ангажовала се и дипломатија свих шест гарантних сила, укључујући и руску и аустроугарску. За Јована Ристића, међутим, цена за кнежево путовање у Цариград на подворење султану, а тиме и нарушавање његовог угледа, морала је бити висока. Упркос незадовољству Порте и притисцима великих сила да се ово путовање реализује без икаквог условљавања, Ристић је остао непопустљив.

И тако, уместо посете султану, кнез Милан у августу 1873. године креће у свој први обилазак европских престоница.

Одмах по кнежевом повратку из иностранства, 2. новембра 1873. пала је Ристићева влада и образована Мариновићева. Та промена означила је и осетан заокрет у спољној политици Србије – заокрет ка већем прилагођавању њених свакодневних потеза захтевима великих сила. Од првог дана свог рада у својству председника владе и министра спољних послова, Јован Мариновић залагао се да побољша односе са Турском и покаже свету мирољубиве намере свог кабинета. У ту сврху, крајем априла 1874. године успео је да одведе кнеза Милана са пратњом у Цариград, где су били обасути великом пажњом и блиставим дочеком, али том посетом није било решено ни једно спорно питање на којима је Србија годинама

Руски цар Александар II

инсистирала. Порта је упорно одбијала да Србији да железничку везу код Алексинца, а о уступању Малог Зворника и Сакара у пограничној области на Дрини није било ни речи.

После путовања кнеза Милана у Цариград, српско-турски односи били су гори него пре тога. Ипак, захваљујући европској дипломатији која се активно

Кнез Милан Обреновић

ЕВРОПСКА ТУРНЕЈА КНЕЗА МИЛАНА

Уместо на подворење турском султану, кнез Милан, у августу, септембру и октобру 1873. године, обилази европске престонице. Прво одредиште био је Беч, где је кнеза свечано примио цар, на начин предвиђен за владаре независних земаља, што је још више разљутило Турску. Кнез је потом са својом пратњом отпутовао у Париз и био лепо и срдечно примљен, али мање упадљиво него у Бечу. У обе престонице добио је исте савете у вези са вођењем спољне политике: она је морала бити мирољубива, умерена и у складу с међународним уговорима, пристојна према султану, што је подразумевало и кнежеву обавезну посету Цариграду. По свему судећи, саветовано му је да се ослободи сувише националистичког и „радикалног“ Ристића и да уместо њега за првог министра постави помирљивог Јована Мариновића.

укључила око спора о железници и својски zaloжила код Порте како би испословала уступке Србији, Турци супустили: 15. октобра 1874. султан је издао царску наредбу о изградњи железничке пруге од Софије до Ниша, од које би се један крак одвојио према српској граници код Алексинца. У време Јована Мариновића (његова влада пала је крајем 1874. године) заоштрено је још једно питање у српско-турским односима, чак са већим међународним одјеком него што га је у том тренутку имало питање железнице. Радило се о праву зависних кнежевина Србије и Румуније да самостално закључују трговинске уговоре са другим земљама.

Подстицај за склапање посебних трговинских уговора са зависним кнежевинама дала је Аустроугарска, која се после 1867. године све више окретала привредно-политичком ширењу према Балкану. Иако су све европске силе подржале ову иницијативу, при чему је у Цариграду вођена велика дипломатска кампања у којој су Енглеска и Француска све отвореније подупирале захтев зависних кнежевина и Аустроугарске, турска влада није попустила под овим притиском и све до средине 1875. године није дала своју сагласност. Тако ће се и ово питање слити у општи ток Велике источне кризе у време када је херцеговачким устанком 1875. године она била отворена.

Између рата и мира

Национално-ослободилачки покрет балканских народа, који је кулминирао са почетком Велике источне кризе 1875. године, на почетку је носио обележје аграрне (социјалне) револуције међу Србима у Херцеговини и Босни, која ће у исто време добити и национално-политичко обележје. Покрет се убрзо проширио и на друге делове Балкана да би се 1876. године активно укључиле и Србија и Црна Гора, најпре помагањем својих сународника у Босни и Херцеговини, а затим и уласком у рат против Турске. На скупштинским изборима у Србији августа 1875. године убедљиво су победили Ристићеви либерали, па је кнез Милан, иако није желео либералну владу, посебно Ристића у њој, био приморан на компромис. Тако је Јован Ристић, у овим судбоносним тренуцима за српске националне интересе, поново као министар иностраних дела, а „по потреби и заступник председника владе“, био у прилици да поведе српску националну политику кроз сва искушења која су је спутавала у њеним циљевима.

Најважнији задатак новоизабране Народне скупштине, сазване за почетак септембра 1875. године, био је да се изјасни о томе да ли Србија треба да помогне устанак српског народа у Босни и Херцеговини, како је захтевала јавност, или се према њему држати строго по страни како су захтевале велике силе. Изјашњавање о том питању значило је, у ствари, и одлуку о рату или миру. Кнез Милан био је одлучно против ра-

та. Додуше, он није био за ускраћивање сваке помоћи устаницима, али само дотле док не буде искрсла опасност да то увуче Србију у рат.

Јован Ристић, иначе најважнија личност целокупне српске политике у раздобљу 1875–1878. године, није тако гледао на ово питање. Ни он није био безусловно за рат, нити је сматрао да у њега треба ући пре него што се исцрпе сва друга, политичка и дипломатска средства која би могла користити српској националној ствари. Његов план подразумевао је свакако заинтересованост Србије за босанско-херцеговачки устанак; она га није желела препустити његовој судбини, али је био свестан да је то могло да је увуче у рат. Ристић није био малодушан у погледу таквог исхода и није процењивао положај Србије онако безнадежним како је то чинио кнез Милан. Осим тога, за добробит српског народа и његову будућност био је чак спреман да се изложи и великој опасности. Човек са огромном вером у историјску улогу Србије на Балкану и у будућност српства, Ристић је одлучио да помогне устанак у Босни и Херцеговини и по цену рата. Савети великих сила нису могли довести у питање његову решеност. На основу његовог извештаја, Народна скупштина је на свом заседању у Крагујевцу, септембра 1875. године, већином гласова усвојила „тајне одлуке“, у којима се изјаснила за помагање устанка, па макар то довело и до рата са Турском, у виду три милиона дуката (36 милиона динара) од иностраног зајма „за потпомагање устанка и употпуњавање ратне спреме“. Претходно, српска влада омогућила је тајно прикупљање добровољаца на Дрини и њихово пребацивање у Босну.

Уз подршку стране дипломатије, кнез Милан је 4. октобра 1875. неочекивано оборио либералну (Ристићеву) владу и формирао нову, умеренију са Љубомиром Каљевићем на челу. Спољна политика Каљевићеве владе била је мирољубива, тиха, веома обазрива, али не без предузимљивости, нити у основи супротна правцу који је одредила Народна скупштина својим „тајним одлукама“. Ако не наоружаним четама (добровољцима), помоћ босанским устаницима и даље је пристизала у новцу и оружју, само у нешто мањем обиму и још већој тајности него у Ристићеве време.

Каљевићева влада покушавала је да уз војне, изврши и извесне дипломатске припреме за рат, који је готово цео народ у Србији, укључујући владу и кнеза, сматрао пре одложеним него отклоњеним. У том смислу покушала је да обнови везе са бившим савезницама из Балканског савеза, али ни ту није било успеха. Грчка влада наговестила је да више не сматра важећим свој уговор о савезу са Србијом из 1866. године, да не жели закључивање новог уговора и да не намерава ратовати на страни Србије. Слично грчкој, и румунска влада је у марту 1876. године предочила Србији да не рачуна на њену подршку у рату са Турском, у страху од руске окупације. Ни два покушаја (из новембра 1875. и марта 1876) да се са Црном Гором постигне формални споразум о савезу и војној сарадњи нису уродила плодом, јер је књаз Никола оба пута одбио да уђе у било какве обавезе према Србији.

СРБИЈА СЕ СПРЕМА ЗА ОДБРАНУ

Интензивне војне припреме Србије, које су 1876. године забринуле европске велике силе, кнез је правдао потребом Србије да буде спремна за евентуални напад: „Ми нисмо агресивни, али верујемо да у блиској будућности морамо бити спремни за акцију“.

Покушавајући да не открије непосредне намере Србије, у тренутку када се тако рећи и сам приклонио ратној опцији, кнез Милан није пред страним светом много ни скривао њене планове на Истоку у блиској будућности. Суочен са интервенцијом Аустроугарске и Русије које су преко својих конзула претиле да ће затражити посредовање гарантних сила, кнез Милан био је принуђен да ублажава новонастале тензије изјавом да српска влада нема никаквих агресивних намера према Турској и да неће учинити ништа што би изазвало колективну интервенцију великих сила.

Осим босанскохерцеговачког устанка, дипломатију великих сила почетком 1876. године почеле су забрињавати све интензивније војне припреме у Србији, поновно распаљивање борбеног духа у њеној јавности и договарање између Цетиња и Београда које се и даље настављало. У другој половини фебруара започели су нови притисци страних конзула на кнеза и српске министре да се одрекну ратних припрема. Најодлучнија је била Аустроугарска, која је 26. фебруара 1876. учинила званичан демарш код кнеза Милана, протестујући против српског наоружавања. Демаршу аустроугарског конзула наредних дана придружили су се и конзули Русије и Француске.

„Сад ил’ никад!“

Пролеће 1876. године потврдило је сва страховања европске дипломатије у вези са развојем Источне кризе. У Босни и Херцеговини пропала су сва мировна и посредничка настојања европских сила, као и сви покушаји Порте да спроведе реформе, па су се борбе поново разгореле. У априлу је избио велики народни устанак у Бугарској, иза којег су уследиле кржаве турске одмазде. Македонију су притискали немири и насиља, као и Епир и Тесалију, Албанија је била у врењу, нереди су потресали и турску престоницу, у Солуну су убијени конзули Немачке и Француске. У Цариграду је крајем маја извршен државни удар у којем је убијен султан Абдул Азис.

У таквим условима расло је и ратоборно расположење у Србији. У Београду је испољавање родољуби-

вих осећања било све чешће и све бучније. Гласови противника рата готово да су сасвим умукли. У пролеће 1876. године и све значајне политичке групације у Србији определиле су се за рат, а либерали су за то били још од почетка Источне кризе (1875). Улазак у рат за њих је био једини начин да Србија испуни свој историјски задатак, да добије Босну и да се као држава прошири и ојача. Без рата Босну би узела Аустрија, која је на томе увелико и систематски радила.

Зато је главна парола либерала у 1876. години била: „Сад ил' никад!“ Под утицајем ратоборног расположења у земљи, па и самој војсци, кнез Милан је постепено прихватио ратну опцију. У априлу је донео коначну одлуку о рату, па је почетком маја 1876. године без оклевања прихватио оставку Каљевићеве владе и формирао нови кабинет, чију је окосницу поново чинило Михаиловић–Ристићево „акционо министарство“. Родољубиво одушевљење српске јавности у кнежевини и изван њених граница, нарочито у Војводини, доживело је врхунац. Кнез Милан му је врло брзо подлегао, једино је Ристић имао још довољно прибраности да одлаже акцију бар дотле док се рат колико-толико не припреми и на дипломатском пољу.

Прва тачка дипломатских припрема рата против Турске, по Ристићу, био је уговор о савезу са Црном Гором. Предлог за закључење савеза упућен је књазу Николи већ 16. маја, а уговор је потписан у Венецији 15. јуна 1876. године. Друга тачка Ристићевих политичко-дипломатских припрема односила се на употребу свих мирољубивих средстава како би се средили односи са Турском, а на основама које је предлагала Србија. Она је предвиђала да се од Порте захтева да се Босна и Херцеговина мирним путем препусти на управу Србији и Црној Гори, с тим што би над њом била очувана султанова врховна власт. Књаз Никола није хтео ни да чије за било какво мољакање Цариграда јер њему, као независном црногорском владару, то није доликовало. Тако је пропала планирана мисија у Цариград, а Ристић је 18. јуна 1876. дефинитивно био спреман да прихвати ратну опцију. На његову спремност утицало је поред осталог и тадашње држање руске дипломатије, која је отворено подстицала Србију и Црну Гору на рат, као и славенофилске јавно-

Никола I Петровић Његош

сти и утицајних славенофилских кругова у Москви и Петрограду.

Брзо приближавање Србије ратној одлуци у току јуна није могло да остане незапажено код европске дипломатије, а разуме се ни у Турској, која је заузела борбено држање према Србији. На српској граници прикупљене су велике војне снаге, док се у тим тренуцима у европским дипломатским кабинетима преносила изјава британског премијера Дизраелија руском амбасадору да Србе и Турке не треба одвраћати од рата: „Устанци и кнежеви на које се они ослањају не желе другачије поравнање осим аутономије. Борба је дакле неизбежна; што пре то боље. Треба пустити крв“. Ако победе хришћани, велике силе ће потврдити свршен чин, а ако подлег-

ну, оне ће се умешати да „у име човечности“ спрече турско насиље. После тога више нико није веровао да се Србија и Црна Гора могу задржати од рата. Како је Порта одбила и последњу писмену поруку српског кнеза да му се Босна преда на управу, у Србији је 30. јуна 1876. објављена ратна прокламација. Два дана касније то је учинила у Црна Гора.

Status quo ante bellum

Улазак Србије и Црне Горе у рат још више је закомпликовао Источно питање, иако није дошло до општег устанка против Турске како се у Србији очекивало. Борби Србије и Црне Горе нису се придружиле ни њихове бивше савезнице Румунија и Грчка. Румунија је прогласила неутралност и, како пише Ристић, остала је „хладна“ према Србији и „равнодушна“ према својим ранијим савезничким обавезама. Ни Грчка се није одазвала на позиве Србије да јој пружи савезничку подршку. После слома априлског устанка 1876. у Бугарској и великих одмазди које су потом уследиле, Бугари нису били у стању да се покрену у нови рат са Турском. До знатнијег покрета није дошло ни у Старој Србији и Македонији, притиснутим турском војском и насиљем башибозучких (нерегуларних) јединица. Сем неколико стотина добровољаца из ових крајева и Бугарске, Србија и Црна Гора могле су да рачунају још једино на

своју побуњену и већ исцрпљену браћу у Босни и Херцеговини.

И поред ограниченог одјека међу балканским народима, рат из 1876. године заоштрио је сва питања на Истоку, с једне стране даљим исцрпљивањем Турске, а с друге, све већим уплитањем великих европских сила у развој Источне кризе. Руски министар спољних послова Горчаков је од почетка босанско-херцеговачког устанка па све до почетка рата Србије и Црне Горе против Турске заступао идеју да се настала криза реши давањем аутономије Босни и Херцеговини. Међутим, аустроугарски министар гроф Андраши био је одлучно против сваке идеје о аутономији ових покрајина, јер би такво решење у основи осујетило његов план. Тај план подразумевао је одређене палијативне реформе, како би се у њима што дуже пролонгирало нерешено стање. Оно би показало да Порта није у стању сопственим снагама да умири, нити реформише поменуте покрајине, па би то могла једино да учини нека хришћанска европска сила, пре свега Аустроугарска. За то време Андраши је настојао да убеди европску дипломатију и јавност да због верских и социјалних супротности становништва није могућ миран развитак Бодне и Херцеговине ни под аутономним статусом, а ни у једници са Србијом и Црном Гором.

Прву озбиљнију најаву непосредног арбитража великих сила представљао је састанак царева и председника влада Аустроугарске и Русије у Рајхштату, који је уприличен већ 8. јула 1876. године. На том састанку цареви Фрањо Јосиф и Александар II договорили су се да се Русија и Аустроугарска не мешају у рат на Балкану. У случају да посредовање ипак буде неопходно, онда ће се две силе претходно договорити у вези с тим. Уколико у рату победе Турци, две силе ће се заложити да Србији сачувају *status quo ante bellum*, а да се Босни, Херцеговини и Бугарској издејствују реформе које су биле предвиђене Андрашијевом нотом и Берлинским меморандумом.

Наиме, аустријски министар иностраних дела гроф Андраши је у ноти из децембра 1875. захтевао да концесије које би Порта учинила босанскохерцеговачким устаницима буду под контролом великих сила. Како је Порта одбила да прихвати ову ноту, велике силе су, у тежњи да се поврати мир на Балкану, у мају 1876. године Берлинским меморандумом тражиле да се у Босни и Херцеговини одмах заведу реформе. У случају да у српско-турском рату не победи Турска, већ српска страна, у Рајхштату је договорено да европске силе неће допустити оснивање велике јужнословенске државе на Балкану. Србија би добила „неке делове Старе Србије и Босне“, а Црна Гора део Херцеговине, док би остале делове Босне и Херцеговине припојила Аустроугарска. У руским и аустроугарским (Горчаковљевим и Андрашијевим) белешкама са овог састанка има значајних разлика у вези са територијама које би требало да припоји Аустроугарска, као и у вези са оним што би добиле Србија у Црна Гора. Међутим, главно је да би у случају победе ове две државе могле рачунати само на из-

весна територијална проширења, али не и на међусобну поделу српских територија под турском влашћу.

Како је осигурала за себе врло повољне позиције рајхштатским уговором, Аустроугарска је постала непопустљива према Русима, који су, у случају будућег рата против Турске, желели да обезбеде себи јужни бок на Балкану укључивањем Србије и Црне Горе у своју операциону базу. Аустроугарска је срачунато ишла на то да без рата, дипломатским путем добије Босну и Херцеговину и да се насилном окупацијом ових покрајина не придружује рату Русије против Турске, са свим неизвесним заплетима које би он евентуално могао да јој донесе. Најзад, Русија је морала да прихвати онолико колико јој је Аустроугарска понудила Пештанском конвенцијом, потписаном у највећој тајности 15. јануара 1877, којом се монархија обавезала на немешање у случају руско-турског рата. Русија је заузврат признала право Аустроугарској на окупацију Босне и Херцеговине. Аустроугарска је даље пристала да не предузима војне акције у Србији, Румунији, Бугарској и Црној Гори, а искључена је и руско-српска сарадња у рату са територије Србије. У Србију, дакле, нису могле доћи турске трупе.

У таквој ситуацији, иако није била обавештена о резултатима договора у Рајхштату, нити о садржају Пештанске конвенције, Србија је била принуђена да се ослони на сопствене преговарачке позиције с Портом, којој се, опет, журило да што пре склопи мир са Србијом, свакако пре руског напада. На понуде Порте о закључењу мира, кнез Милан и српска влада одговорили су позитивно. Преговори у Цариграду текли су глатко и окончали су се 28. фебруара 1877. потписивањем мира на бази „*status quo ante bellum*“. Србија је задржала све територије које је имала пре овог рата. Црна Гора је наставила рат са Турском, подржана убрзо и уласком Русије у рат.

Босна међу српским ратним циљевима

Избијање руско-турског рата 24. априла 1877. било је ново велико искушење за српску спољну политику. Вест о рату примљена је са задовољством у српској јавности, а у круговима око владе изазвала је и надања и стрепње. Јована Ристића и његове истомишљенике бринули су могући заплети између великих сила, чији би цех платили мали балкански народи, али су још више страховали од могућег преурањеног турског или аустроугарског напада на Србију уколико би руске трупе прешле на њену територију.

Иако су страховања да би Србија могла постати ратно попрште великих сила врло брзо отклоњена, српска влада је и поред тога сматрала да земљу треба поштедети великог оружаног сукоба због унутрашње ситуације и потпуне војне неспремности. Једино уколи-

Битка код Иванова

ко би се значајном руском новчаном помоћи превазишла та неспремност, Србија је могла размишљати о напуштању неутралности. Међутим, команда руске војске и цар Александар II уочи руско-турског рата нису показивали нарочито занимање да укључе српску војску у овај рат, све док им њена помоћ није затребала. Наиме, након почетних успеха, већ крајем јула 1877. руска војска наишла је на жесток отпор турске посаде у Плевни, коју је успела да заузме тек 10. децембра исте године.

Већ после првог неуспеха под Плевном, руски цар је 26. јула позвао српског изасланика, пуковника Катарџија у свој Главни стан и пренео му да очекује „покрет“ Србије. Сутрадан га је лично обавестио да је наредио да се хитно пошаље милион рубаља Србији, али је тражио да она одмах крене у борбу „без бојазни од Аустроугарске“. Ови драматични руски позиви затекли су Србију потпуно неспремну. Њене војне и финансијске могућности нису биле ништа веће него средином јула када су у Плоештију, где су се налазили команда руске војске и руски цар, боравили кнез Милан и Јован Ристић у намери да испитају њихово расположење око учешћа Србије у рату.

У таквој ситуацији српска влада настојала је што дуже да пролонгира улазак Србије у рат, до пролећа (1878) или бар док изгледи руске војске на успех не постану извеснији. Крајем августа 1877. године стигао је први део руске новчане помоћи од пола милиона рубаља у сребру. Ристићева влада отпочела је одмах војне набавке и, одазивајући се поновном руском позиву, крајем септембра позвала на обуку двадесетак батаљона и послала их на турску границу. Овај број се убрзо повећао на 25.000–30.000 војника у саставу српског

извиђачког корпуса, па су Руси крајем октобра послали и другу половину од обећаних милион рубаља. То је у великој мери помогло наоружању и опремању српске војске. У децембру је почела да пристиже и руска новчана помоћ за српску војску, која је износила три гроша дневно за сваког војника и исплаћивана је све до закључења примирја. Одлуку о ступању у рат српска влада донела је 30. новембра, али је и даље неодлучно бирала тренутак када ће да га објави и нареди покрет војске. Ратну прокламацију објавила је тек 13. децембра 1877, да би два дана касније отпочеле и операције српске војске.

Пре почетка рата српска влада није имала јасно дефинисане ратне циљеве. На седници одржаној 3/15. јануара 1878. она је одлучила да приликом закључења прелиминарног мира затражи од Турака признање српске независности и територија „старе Србије или садашњег косовског вилајета са додатком Видина“. Влада је том приликом расправљала и о будућности Босне. Појавила су се три мишљења: да се захтева припојење Босне, да се за њу тражи аутономија или да се о њој ћути, али је коначна одлука по том питању одложена док се поново не испитају објективне околности. Сутрадан, српски агент у Бечу Коста Цукић водио је по налогу Јована Ристића важан разговор с грофом Андрашијем о питању Босне и Херцеговине. Андраши му је без увијања саопштио да ће Аустроугарска употребити сва „нужна средства“ ако Србија „војним или револуционарним средствима“ покуша да се домогне ових покрајина.

Иако ни после тога није изгубила сваку наду у вези са Босном, српска влада израдила је коначан програм својих територијалних проширења, за које је сматрала

РАТ ЗА БОСНУ

Србија је ушла у рат 1876. године материјално и војно недовољно припремљена. После првих сукоба са турском војском и успеха на Шуматовцу, претрпела је тежак пораз на Јужној Морави, код Ђуниса и Делиграда, па су кнез Милан и српска влада били принуђени да прихвате посредовање великих сила о склапању двомесечног примирја, које је Porta прихватила 1. новембра 1876. године. Тиме је Први српско-турски рат био завршен. Србију је стајао великих људских и материјалних жртава, али није донео остварење ни једног од циљева са којима се ушло у рат. Међутим, он је допринео даљем заостравању Источне кризе, које ће ускоро за последицу имати руско-турски рат и поновно укључење Србије у рат са Турском.

да би, уз помоћ Русије, требало да их добије од Турске. Поред области Видина, план је предвиђао прикључење косовског вилајета са нишким, призренским, скопским и новопазарским санџаком. Границе тих територија учртане су на карти која је заједно са образложењем достављена руском конзулу у Београду по налогу кнеза Милана, с тим да је конзул проследи цару и влади у Петрограду. То су били највећи територијални захтеви које је српска влада поставила у току и по завршетку свог другог рата са Турском 1877–1878. године.

Овако замашан програм територијалног ширења Србије наишао је одмах на отпор Турске, што је било и

Руско-турски рат

очекивано, али и Русије, одакле се није очекивао. Зато ће за српску владу представљати велико изненађење 3. тачка уговора о примирју између Русије и Турске, који је потписан у Једрену 31. јануара 1878, у којој је стајало да ће „бити призната независност Румуније и Србије. Довољна територијална накнада биће осигурана првој, а исправка граница другој”. Праву узбуну у Србији изазвале су тек вести које су у првој половини фебруара стизале из руског Главног стана у Бугарској и са других страна о руским намерама приликом склапања мировног уговора с Турском. Тако је српски изасланик пуковник Катарци јавио да генерал Игњатијев и други руски команданти и дипломате не само да не помишљају да Србији обезбеде све територије које она тражи, него желе да јој за рачун Бугарске одузму и њене, крвљу плаћене ратне тековине: Ниш, Пирот, Трн, Лесковац и Врање.

Узнемирени таквим вестима, кнез Милан и Јован Ристић одлучили су да пошаљу пуковника Милојка Лешјанина у Главни стан руске војске са порукама за главнокомандујућег великог кнеза Николаја и шефа његове дипломатске канцеларије Игњатијева. Решени да не дају Ниш ни по коју цену, кнез Милан и Ристић овластили су Лешјанина да „у крајњој потреби” каже Русима „да српска војска неће оставити Ниша, па све да је руска војска и нападне”. Србија ће у том сукобу подлећи, али ће свет бар „видети један приказ, који није обичан између савезника”. Једино у чему је Лешјанин био овлашћен да одступи од првобитних српских захтева тицало се Видина, али и то само „ако би ова наша законита жеља ударила на какве несавладљиве тегобе...”

Учинак Лешјанинове мисије није био нарочито плодносан. Руси су пристали да оставе Србији Ниш и Лесковац, али су јој у корист Бугарске одузели све остале важне ратне тековине: Трн, Пирот и Врање, као и Кулу. Као надокнада, издејствована је сагласност од Турака да се Србија прошири у правцу Косовске Митровице и Новог Пазара, али без та два града. Међутим, ту територију је требало тек освојити јер су је још држале редовне и нередовне турске и албанске јединице. Сва Лешјанинова настојања да испослује бар још нешто за Србију остала су без резултата.

После шест недеља сталних борби у веома тешким зимским условима и по непроходном планинском терену, српска народна војска се у рату против Турске 1877–1878. године показала у много бољем светлу него у претходном сукобу. Искуснија, упорнија и истрајнија, боље вођена, мада и овога пута са озбиљним грешкама, она је постигла запажене ратне успехе. Освајање Ниша, Пирота, Лесковца и Врања биће признато на Берлинском конгресу као вредна и трајна ратна тековина Србије.

Српски ратни успех био је значајан и за исход руско-турског рата, о чему су с признањем у оно време говорили и најистакнутији руски команданти, политичари и дипломате. О томе сведочи и чињеница да је са-

РУСКИ ИНТЕРЕСИ

Познати историчар, српски дипломата и државник Слободан Јовановић је о одредбама Санстефанског мира писао: „Ми који смо водили два рата, један по жељи неслужбене (славенофилске – прим. аутор), а други по жељи службене Русије, имали смо да останемо мала Србија. Бугари, које ни ми ни Руси нисмо могли покренути на устанак, имали су да постану велика Бугарска”.

Српска јавност и политички кругови у земљи нису могли, нити желели да имају разумевања за разлоге такве руске државне политике. За њих је Санстефански мировни уговор био непојмљива неправда нанета српском народу, а Русија се од велике заштитнице за кратко време преобратила у силу која гледа искључиво своје интересе. Српски протести против уговора и држања Русије према Србији чули су се на сваком кораку. На приговор српског представника у Петрограду Милосава Протића помоћнику руског министра иностраних послова Гирсу, овај му је одговорио да у политици царске владе „најпре иду интереси руски, па онда бугарски, па тек после њих долазе српски, а има прилика у којима бугарски интереси стоје на равној ноzi са рускима”. „Једноставно речено”, писао је историчар Радош Љушић, „пут ка Цариграду, руском империјалном циљу, водио је кроз Бугарску, а не кроз Србију”.

мо територија Бугарске коју је српска војска ослободила од Турака пре него што се спојила са Русима била већа од четири округа које ће Србија добити на Берлинском конгресу.

Неправедни Санстефански мир

Круна руског тријумфа у рату са Турском 1877–1878. био је Санстефански мировни уговор, потписан у градићу надомак Цариграда 3. марта 1878. године. Он је, пре свега, био израз великих амбиција руског царства да реши Источно питање у духу вековног сна – да овлада мореузима (Босфором и Дарданелима) и изађе на Средоземно море. Тим уговором Русија је обавезала Турску да јој уступи преостале територије у Европи, сем уског залеђа око мореуза и самог Цариграда. Исцртане су и нове границе на Балкану. Образована је Велика Бугарска, као руски мостобран у овом региону и главна копнена веза са Средоземљем. Договарајући услове мира са Турском, без консултација са осталим европским силама, Русија је на овај начин настојала да заштити сопствене геополитичке и стратешке интересе на југоистоку Европе. Наиме, стварањем велике бугарске државе, као предстраже према Турској у делу Балкана који јој је тајни уговор са Аустроугарском из Рајхштата признавао као подручје њеног утицаја, Русија је веровала да је дошао тренутак који ће јој првом следећом приликом обезбедити да брзим и снажним ударом угрози и сам Цариград и мореузе.

У оквиру граница Велике Бугарске, поред бугарских националних територија, нашле су се и читава Македонија и делови Старе Србије насељени у великој већини српским становништвом. Црној Гори је овај уговор признавао територијално проширење од око 200 квадратних километара, што је било много више од површине целе Кнежевине до тада, али је две трећине ове територије требало тек освајати од Турака и Албанаца. Санстефански уговор признао је државну независност Србије и одредио јој територијално проширење од око 150 квадратних километара, које је обухватало Ниш, Лесковац, Топлицу, Лаб и делове Новопазарске и Митровачке нахије, али без њихових вароши. Косовска Митровица и Нови Пазар остављени су Турској како би јој се обезбедила копнена веза са Босном и Херцеговином, а Србији и Црној Гори онемогућило да добију заједничку границу.

Иако је у време велике затегнутости која је владала у односима између Русије на једној, и Енглеске и Аустроугарске на другој страни, и преговора који су вођени о могућој измени Санстефанског мировног уговора, генерал Игњатијев крајем марта 1878. наговештавао српским представницима у Бечу и Петрограду да би Србија могла добити још и Врање, у српској влади било је све мање вере да се нешто значајно може постићи добротом Русије. Било је очигледно да се треба окренути дру-

Санстефански мировни уговор

гој страни. За све време, док се буде решавала судбина Санстефанског уговора, одлучено је да српске трупе не напуштају заузете територије. Тим поводом Ристић је поручивао начелнику Генералштаба Кости Протићу да „...ми не смемо пуштати из руку залогу коју држимо. Истина, да је та залога намењена Бугарима, а не Турцима, али је за нас то свеједно. Руси су везали уговор, па њима припада и дужност, да обезбеде његово свестрано извршење”. У таквом ставу помогли су му и Руси, који су пристали да се до коначног решења Источног питања задржи *status quo militaire*.

Одредбе Санстефанског уговора изазвале су веома неповољан утисак међу великим силама, а највише су погодиле Велику Британију и Аустроугарску. Како према Париском миру из 1856. године Русија није могла потписивати било какав мировни уговор са Турском без претходне потврде осталих великих сила, ове су одлучиле да заједничком акцијом осујете руску контролу Балкана и заштите сопствене територијалне претензије на југу (Аустроугарска), као и безбедан пролаз преко Турске даље на Исток (Велика Британија). Уједињеној Немачкој одговарао је *status quo*, као и Италији и Француској. У таквој ситуацији Русија је морала да попусти. Већ по објављивању Санстефанског уговора, Аустроугарска је изнела идеју о сазивању конгреса који би се одржао у Берлину и који би размотрио сва питања обухваћена мировним уговором између Русије у Турске. Немачка је одмах прихватила предлог, па је саветовала и Русији да га прихвати. Налазећи се пред опасношћу од

сукоба са Аустроугарском и Енглеском, Русија није имала другог избора. На аустријски предлог спремно се одазвала и Велика Британија, а за њом и Италија. Коначно је и француска влада дала своју сагласност.

Ипак, лакше је било прибавити општу сагласност за одржавање конгреса, него за његово сто окупити све велике силе. Средином марта 1878. године супротности међу њима толико су се заоштриле да је ратна опција била вероватнија од конгреса. Била су потребна пуна два и по месеца упорних закулиских договарања и погађања да би три најважније силе када је реч о Источном питању (Енглеска, Аустроугарска и Русија), уз то међусобно највише сукобљене, усагласиле гледишта и сопствене интересе бар у мери која би допустила почетак конгреса. Усаглашавање је постигнуто на основу одступања Русије од неких важних тековина њене победе над Турском, све у духу класичне поделе интересних сфера међу великима.

Под притиском Велике Британије, Русија се одрекла пројекта Велике Бугарске, сагласила се о њеној подели и границама, без сопственог изласка на Средоземно море. Турска је уступила Великој Британији острво Кипар у замену за подршку на конгресу, док су се Велика Британија и Аустроугарска договориле о узајамној подршци: Острвљани ће подржати Двојну монархију да добије сагласност осталих великих сила за окупацију Босне и Херцеговине да би заузврат добила подршку око поделе Бугарске. Договор су направиле и Аустроугарска и Русија: Русија се неће противити да Аустроугарска окупира Босну и Херцеговину и да са

Србијом склопи споразум о градњи железнице преко Кнежевине, док ће Аустроугарска подржати Русију да задржи остале одредбе Санстефанског мира, уз обећање да ће, у случају обнове ратних дејстава, остати неутрална. Тек после ових погодби канцелар Бизмарк упutio је званичан позив великим силама за одржавање Берлинског конгреса. У позиву је стајало да се конгрес сазива ради разматрања „целокупног садржаја уговора у Сан Стефану“, а његово отварање заказано је за 13. јун 1878. године.

У сусрет Берлину

Док су трајала погађања великих сила, Србију су мучиле многе унутрашње и спољнополитичке бригае. На унутрашњем плану доминирали су економски проблеми, настали у највећој мери као последица ратних дејстава. Рат је донео највеће проблеме пољопривреди и сточарству, а самим тим и узнемиреност и незадовољство сељака политиком владе. За њих су спољнополитичка питања и питања територијалног проширења земље била у другом плану. Знатних тешкоћа имале су влада и војне власти у новоослобођеним крајевима који су били препуни избеглица из пограничних крајева Турске. По завршетку српско-турског рата 1877–1878. пред српском војском, махом из верских разлога, бежали су Турци, Арбанаси и Черкези, а у њихове куће насељавали су се Срби пристигли са разних страна.

Ма колико озбиљна, ова су питања за српску владу у пролеће 1878. године била другоразредна. Међународни положај Србије, њене границе и њен будући статус највише су заокупљали пажњу кнеза Милана и владе Стевче Михаиловића и Јована Ристића. Поред добијања што повољнијих граница за Србију, српску владу је у периоду од потписивања Санстефанског уговора до Берлинског конгреса мучила велика неизвесност у вези са могућим плановима великих сила везаних за Србију. Највише се страховало да се Аустроугарска и Русија, уз благослов Велике Британије и Немачке, нагоде о подели Балкана и тиме оспоре независност Србије. Слутило се да је Русија, ради очувања својих тековина у Бугарској, спремна да Србију препусти утицају Аустроугарске. Ову бојазан још више је подгревала мисија генерала Игњатијева, који је крајем марта 1878. боравио у Бечу и разговарао са грофом Андрашијем, а српска влада није могла доћи до поузданијих информација о садржају тих разговора.

Међутим, Аустроугарска у то време није постављала питање свог непосредног политичког и војног утицаја у Србији, како су страховали кнез и његови министри. Андраши је једино тражио извесно економско везивање Србије за монархију, путем саобраћајних веза (изградња железнице) и трговине (склапање трговинских уговора), условљавајући тиме своје услуге Србији у погледу њеног територијалног проширења. Тако је сем коначне граничне линије на југу и југоистоку, што

је за велике силе било питање појединости, судбина Србије већ на неки начин била одлучена још у априлу 1878. године. На који ће начин Србија решити нека од виталних питања зависило је, пре свега, од погодбе Аустроугарске са осталим силама и њених економских и политичких интереса на Балкану.

Иако није знала ставове великих сила, у време док су међу њима иза кулиса вођени дуги и мучни преговори, српска влада је добро осећала код кога ће морати да тражи потпору на будућем конгресу. Својом „наклоношћу“ према Бугарској, свакако из личних интереса, Русија је „гурнула“ Србију у загрљај моћног суседа на северозападу, који ће то умети и те како да искористи. Ипак, српска влада и кнез су се тешко одлучивали на кораке који би значили интензивније приближавање Аустроугарској. Сем начелних изјава њеном конзулу у Београду и порука преко свог представника у Бечу о потреби што бољих односа са суседном монархијом, као и жеље да Јован Ристић посети Беч пре конгреса, српска влада устезала се од других обраћања аустроугарској влади за помоћ и подршку. Међутим, када је крајем маја преко аустроугарског конзула кнеза Вредеа стигла порука од грофа Андрашија да ће Ристић „са задовољством“ бити примљен у Бечу и да је он, „према мери предусретљивости“ коју Србија буде испољила у односу на Аустроугарску, спреман да подржи њене претензије на Пирот, Врање и Трн, нестало је устезања и код кнеза Милана и код Ристића.

„Мера предусретљивости“, по Андрашију, састојала се у прихватању следећих аустријских услова: одустајање од Новог Пазара, остављање железничке пруге на коришћење оном друштву (Хиршовом) које је градило турске железнице, изградња српске пруге, везивање Србије и Аустроугарске трговинским уговором, регулација Ђердапа. „Ми смо овим саопштењем задовољни“, писао је Ристић Кости Цукићу и додао да кнез Милан препоручује да се Андрашију саопшти „колико смо сретни били чути од кнеза Вредеа благонаклона расположења Ц. Кр. владе...“ У том расположењу и задовољству, Срби су безболно прогутали и Вредеово обавештење да ће аустроугарска војска заузети Адакале јер је Порта, „желећи да избегне трошкове“, решила да повуче своју посаду са овог острва.

Пут води преко Беча

Снабдевен посебним кнежевим писмом за грофа Андрашија, Јован Ристић је 5. јуна отпутовао у Беч. Уз изјаве захвалности и оданости Аустроугарској, кнез Милан је у писму изражавао и своју жељу да се „очува неокрњен благонаклон став суседне Монархије“, са којом кнежевину везује „заједништво интереса који настају из доброг суседства“. Надао се да „приликом коначног решења Источног питања“ на Берлинском конгресу може „рачунати на благонаклоно подршку владе Његовог Величанства Цара и Краља“ како би се Србији

„поред признања независности обезбедило и територијално проширење, које ће представљати неопходан чинилац њеног просперитета“. Будући да је једини међу српским министрима знао за ово кнежево писмо, у јуну 1878. године Ристић није могао ни слутити да ће оно представљати неку врсту полазне тачке на коју ће се ослонити будућа аустрофилска политика кнеза Милана. За њега је оно било резултат и средство тренутне политичке потребе, као што је схватао и своју мисију када се почетком јуна 1878. запутио у Беч.

Гроф Ђула Андраши примио је Јована Ристића 7. јуна на службени разговор. Ристић је већ на почетку затражио „европску гаранцију“ за српску независност, што је Андраши без примедби и прихватио. Међутим, у погледу нових српских граница, без околишења је изјавио да не може допустити ширење Србије ни на запад према Босни, ни на југозапад према Новом Пазару (Новопазарском санџаку) и Митровици. Та подручја Андраши је сматрао зоном аустроугарског утицаја. Нова југоисточна граница Србије, саветовао је, могла би да почне тек од Копаоника. У вези са јужним и југоисточним границама, Андраши је обећао подршку како би Србија добила Врање, Пирот у Трн, али „под условима који ће следовати“. Ако те услове прихвати, Србија ће имати аустроугарску подршку у Берлину, а уколико их одбије, Андраши „не би могао Србији помагати ни за саме санстефанске границе, па ни за сами Ниш“.

Аустроугарски услови за помоћ Србији, који ће коначно бити дефинисани на конгресу у Берлину, састојали су се у следећем: 1. Аустроугарска и Србија ће закључити трговински уговор који ће служити унапређењу „интимних и сталних одношења између обадве земље“, а нарочито олакшању пограничне трговине која ће бити „потчињена специјалном уређењу“; 2. српско-аустроугарске железнице ће се повезати у року од три године; Србија се обавезује да изгради пругу Београд–Ниш са два крака, који ће ову линију везати са постојећим турским пругама Митровица–Солун и Софија–Цариград; 3. „Грађење, држање и експлоатирање ових железница биће једнообразно...“, а да би се то постигло у Бечу ће се саставити комисија од представника Аустроугарске, Турске, Србије и Бугарске са задатком да изради конвенцију између истих држава и заинтересованих компанија; 4. Аустроугарска се обавезала да очисти Дунав у кориту Ђердапа, а Србија да јој пружи све олакшице које би ова захтевала у интересу обављања ових послова „уколико би било потребно послужити се привремено и српском обалом“. Овом тачком гарантовало се да ће се Србија, кад је реч о пловидби Ђердапом, третирати као најповлашћенија држава. Аустроугарска је, као противуслугу за испуњење ових услова, прихватила на себе обавезу да ће Србији пружити подршку за признавање њене независности и територијално увећање на југоистоку, као и дати везу са својом железницом, после изградње пруге кроз Србију.

Иако је у међувремену одустала од раније најављеног царинског савеза, Аустроугарска је преко својих услова очигледно желела у будућности да обезбеди ап-

солутни економски, а преко њега и политички утицај у Србији. Ристић је то добро знао, али је као и кнез Милан сматрао да се Андрашијеви услови морају прихватити, јер се на тај начин једино могао остварити најважнији задатак који је Србија имала у том тренутку, а то је међународно признање и територијално проширење, у правцима који су за њу имали изузетно важан стратешки значај. Међутим, док је кнез Милан прихватао те услове искрено и безусловно, Ристић се носио мишљу да их у будућим преговорима ублажи и у што већој мери усагласи са политичким интересима Србије.

Иза кулиса конгреса

У Берлину се 13. јуна окупило деветнаест опуномоћених представника седам великих европских сила. Конгресу је председавао шеф делегације домаћина, немачки канцелар Ото фон Бизмарк. И остале земље учеснице биле су заступљене на нивоу председника влада или министара иностраних послова, осим Турске, која је у Берлин послала представнике нижег ранга. Поред опуномоћених представника, земље учеснице конгреса послале су у Берлин и читаве екипе стручњака које су имале задатак да на лицу места дају предлог за решавање конкретних питања која се буду расправљала током заседања. Ту је било највише стручњака за међународно право, врских дипломата, војних консултанта, преводилаца, али и географа и картографа, који су на лицу места предлагали решења нових граница међу балканским државама.

Конгрес представника великих европских сила имао је за циљ да се размотри Источно питање у оном обиму у којем се оно наметнуло руско-турским ратом 1877–1878. и Санстефанским мировним уговором. Међутим, три најзаинтересованије силе у решавању Источног питања током читаве кризе, од 1875. до 1878. године – Русија, Аустроугарска и Велика Британија – нису чекале како би на самом конгресу, пред очима целог света, расправљале о најважнијим питањима око којих су се сукобљавали њихови интереси, ни да би се на њему нагодиле око спорних питања. Наиме решење за два основна питања проистекла из Источне кризе и Санстефанског мировног уговора, питање Босне и Херцеговине и Велике Бугарске, нађено је још крајем маја у тајним преговорима на линији Петроград–Беч–Лондон, уз суделовање Берлина. Захваљујући томе, најжешће расправе током конгреса вођене су на пленумима и конгресним комисијама око питања која су за велике силе често била другоразредна, али за мале балканске народе била су од велике важности.

Ипак, представницима балканских народа није било обезбеђено равноправно учешће на конгресу. О противсловенском духу који је доминирао на конгресу сведочи, поред осталог, и чињеница да су од свих делегата малих балканских народа који су се са својим захтевима и молбама сјатили у Берлин, саслушани са-

мо представници Грчке и Румуније, док делегатима Србије и Црне Горе, а још мање других балканских народа, таква прилика није пружена. Другоразредни статус имали су и представници Турске, који су такође саслушани, али су претрпели и велике увреде: „Ако замишљате да је конгрес сазван због Турске”, рекао им је без увијања Бизмарк, „престаните да се заваравате. Санстефански споразум би остао неизмењен да се није дотакао извесних европских интереса”. Историчар Чедомир Попов једном приликом ће записати: „Берлински конгрес се десио на самом прагу империјалистичке епохе”, јер је „тако јасно и драстично афирмисао једну од њених карактеристика: територијалну и политичку деобу света међу највећим империјалистичким силама”.

Под снажним, каткад и грубим руководством немачког канцелара Бизмарка, конгрес је темељно преиспитао одлуке Санстефанског мировног уговора. На захтев Аустроугарске и Велике Британије, а уз претходну сагласност Русије, донета је одлука о ревизији Велике Бугарске, па је Бугарска подељена на два дела: на територији северно од планине Балкан створена је Кнежевина Бугарска, у вазалном односу према турском султану, а на делу територије јужно од Балкана образована је аутономна област у оквиру Турског царства, под именом Источна Румелија. Македонија је заједно са Албанијом и северним деловима Грчке остављена у потпуној власти Турске. Црној Гори је призната пуна државна независност и дата су јој знатна територијална проширења. Румунији је такође призната државна независност и припојена јој је територија у Добруци уместо одузете Бесарабије, која је враћена Русији. Поред независности, и Србија је добила знатно територијално проширење. Припојене су јој ратом освојене територије Нишког, Пиротског, Лесковачког (Топличког) и Врањског округа.

Српско питање и Берлински конгрес

Србију је на Берлинском конгресу представљао Јован Ристић, један од највећих државника српске историје у последња два века. На овом конгресу дошла је до изражаја његова пуна дипломатска вештина. Будући да је само ван конгресних седница и у незваничним разговорима могао да брани интересе Србије пред великим европским силама, Ристић је упорно обилазио њихове делегате, саветовао се, износио српске захтеве, преговарао највише са представницима Аустроугарске, Русије и Француске. Сви они су, међутим, били сагласни да „Србија може само толико успети колико се погоди са Аустријом”. Чекајући стрпљиво у ходницима, Ристић је успевао од великих сила да издејствује боље услове за Србију од оних који су били предвиђени ранијим догово-

ОДРЕЂЕНА СУДБИНА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Једна од најсудбоноснијих одлука Берлинског конгреса била је сагласност великих сила да Аустроугарска окупира Босну и Херцеговину. На предлог британског премијера Дизраелија, уз безнадежно опирање Турске, ова одлука је донета онако како је у Бечу припремана све време Источне кризе, од 1875. до 1878. године. Сем окупације ових области, Аустроугарска је изборила и право да држи војне посаде у Новопазарском санџаку, који је делио Србију и Црну Гору. Берлински конгрес донео је и низ других одлука, првенствено у политичком и привредном интересу великих сила. Поред осталог, он је прихватио и британско запоседање Кипра, најзначајније стратешке тачке у источном Средоземљу. Енглези су ову отимачину представили као награду коју им Турска даје за успешну „одбрану” њених интереса.

рима. У разговору са њиховим представницима применио је неуобичајену тактику – објашњавао је шта велике силе добијају, а шта губе ако Србија постане или не постане држава.

Јован Ристић је 24. јуна 1878. поднео конгресу званичан мемоар српске владе, у којем су детаљно образложени српски политички и територијални захтеви. Његова молба да буде саслушан и представник Србије по овим питањима, била је одбијена. Српско питање је први пут било поменуто на пленарној седници конгреса 26. јуна, када су турски представници изнели предлог нове српско-турске границе. Турци су захтевали следеће: 1. граница да буде природна и стратешка; 2. велики пут који спаја Босну са Цариградом преко Санџака и Косова

Ослобођење Врања

да не буде у додиру са српском територијама; 3. градови Вишеград, Нова Варош, Сјеница, Нови Пазар, Косовска Митровица и Приштина да буду довољно удаљени од српске границе како би добили потребно природно залеђе и 4. Вучитрн, Куршумлија, Прокупље и Лесковац (Грделица пре свега) да остану у турским рукама као стратешке тачке које ће бранити прилазе Приштини и Врању. Конгрес је примио на знање овај турски предлог, али о њему није расправљао.

На седници од 28. јуна почело је расправљање и о другим питањима везаним за Србију. Најважније питање после признања независности било је питање граница, али оно није било довољно припремљено, па је на предлог аустроугарске делегације предато посебној комисији, за гранична питања. Решење о повлачењу српских трупа са турске територије препуштено је редакционој комисији, а одмах затим, једногласно је усвојен и предлог аустроугарске делегације о обавезама Србије да изгради транзитне железничке пруге преко своје нове територије, које је раније прихватила Турска (чл. 38. уговора). Осим тога, Србија је морала да прихвати и део отоманског државног дуга сразмерно приходима територија које јој буду прикључене.

Жестока и исцрпљујућа расправа иза кулиса пленарних седница конгреса вођена је поводом одређивања нове српско-турске границе и српске југоисточне границе према Кнежевини Бугарској. Ристић се трудио да у разговорима са представницима великих сила створи што повољније околности за Србију. Овде су му највећи подршку пружили представници француске делегације. Питање српских граница први пут изнето је пред пленарну седницу конгреса 8. јула 1878, али како је оно изазвало жучну расправу и опште неслагање, одлучено је да се оно поново врати конгресној комисији, с тим да њена одлука буде коначна и да се одмах преда редакционој комисији како би била унета у текст уговора.

У сваком случају, упркос одлагању коначне одлуке о новим границама Србије до исхода гласања у конгресној комисији, на основу претходних изјашњавања знало се већ унапред да ће већина њених чланова бити на страни Србије. За овакав исход расправе Ристић је могао да захвали најпре Андрашијевој и француској подршци. На пленарној седници од 9. јула 1878. конгрес је и формално прихватио одлуке комисије о новим српским границама. Србија је на овај начин увећала своју државну територију за 200 квадратних километара (око 25%) – са Нишким, Пиротским, Топличким и Врањским округом, где је већински живело српско становништво. Преузимањем контроле над јужноморавском долином, она је дошла у посед важних комуникацијских праваца који су преко Софије и Солуна водили ка југоистоку Европе.

На Берлинском конгресу Србија је постала држава у пуном капацитету, као независна кнежевина која ће ускоро постати и краљевина. Ово је и период када она своју спољну политику почиње да ослања на за-

Карта Србије после Берлинског конгреса

падне силе, пре свега на Аустроугарску, што ће у српској дипломатији бити доминантно до пред крај 19. века. Аустрофилска политика донеће кнезу Милану у наредним годинама одређене бенефите, пре свега краљевску круну 1882. и бечко уточиште у последњим годинама његовог живота, а Србији више штете него користи. Берлински конгрес, којим је окончана Вели-

НАЈЗАД!

Српско питање у целини је дошло на дневни ред конгреса 28. јуна, после тачке о Босни и Херцеговини. Расправа је отпочела образлагањем чл. 3. Санстефанског мировног уговора који је гласио: „Србији се признаје независност“. Како је турски представник, више реда ради, покушао Србима да оспори то право, на крају је и сам, тешка срца, прихватио неминовност, а за њим су се и све друге делегације изјасниле у прилог самосталности Србије.

Захтев српске владе да независност зајемче велике силе није узиман у разматрање. Уместо тога, енглески министар Солзбери и шеф француске делегације Вадингтон, изјашњавајући се за независност Србије, инсистирали су да се она обавезе на увођење верских слобода и једнаког третирања свих религија у Србији. Комисији за редакцију Берлинског уговора остављено је да ову одлуку поткрепи и правним тумачењем. Тако су настали чланови 34. и 35. берлинског уговора, који су Србији признали независност и обавезали је на давање пуне верске, политичке и правне једнакости припадницима свих религија који у њој живе.

ка источна криза (1875–1878), тумачи се као прекретница у модерној историји балканских народа и држава. Његове одлуке и потписани уговори ипак нису решили бројна питања на Балкану, међу којима је и даље доминирало национално питање. Око њега ће се балкански народи коначно ујединити 1912. године, у намери да своју судбину узму у своје руке и не дозволе великим силама да је оне кроје, као на Берлинском конгресу од 13. јуна до 13. јула 1878. године.

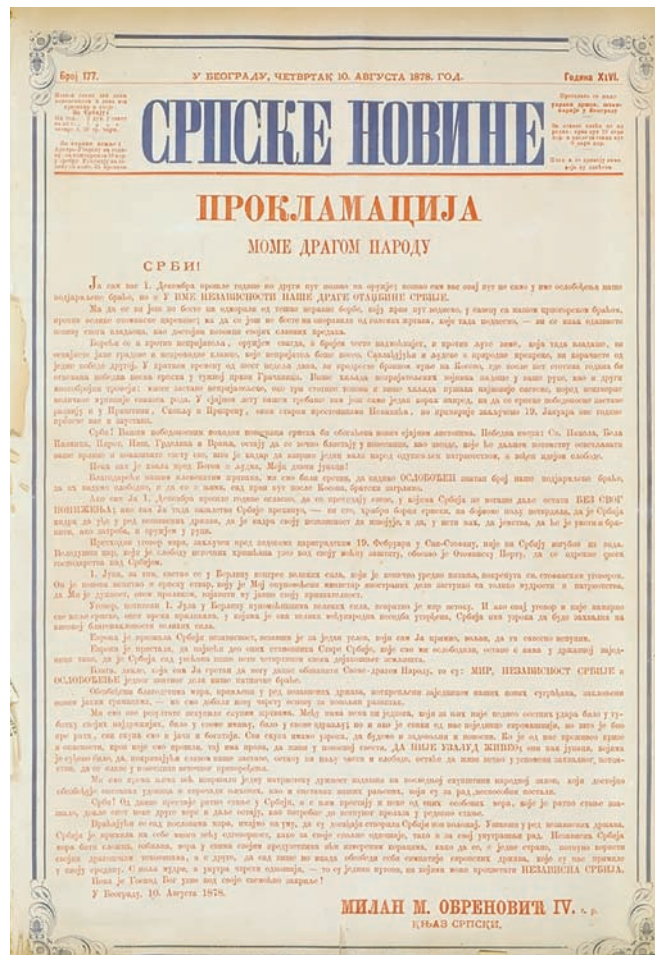
Између тријумфализма и разочарања

После великих напора, одрицања и жртвовања, Кнежевина Србија је 1878. године била на прагу новог периода у својој модерној историји, у који је закорачила са подељеним осећањима. Народна скупштина, која се 5. августа 1878. састала у Крагујевцу, примила је акламацијом одлуке Берлинског конгреса које су се односиле на Србију. Без отпора су прошле и одредбе привредног споразума са Аустроугарском. Радосно је прослављена кнежева прокламација о „успостављању“ независности Србије, либерална влада и кнез су били на врхунцу своје моћи и ауторитета.

У смирај дана 9. августа 1878. топовски плотуни са градских бедема и звук звона са свих београдских цркава најавили су почетак свечаности поводом проглашења независности. Специјално за ову прилику, у Народном позоришту играла се представа „Маркова сабља“ да би затим са Позоришног трга, уз пратњу војне музике, кренула ка кнежевом Двору импозантна бакљада од више стотина учесника. Пространа Улица кнеза Милана, у којој се налази Двор, била је испуњена раздраганим светом. Као што се и очекивало, појавио се кнез и поздравио своје поданике. Дуго у ноћ Београд је био осветљен безбројним бакљама.

Раном зором, топовски плотуни са градских бедема означили су почетак великог дана у српској историји. У четвртак 10. августа 1878, на кнежев рођендан, требало је прогласити државну независност. Најпре су на свечано украшене улице престонице истрчали колпортери разносећи „Српске новине“, које су на првој страни објавиле кнежеву Прокламацију о независности. Владар је поручио својим поданицима: „Европа је признала Србији независност... Споља мудри, а унутра чврсти одношаји, то су једини путеви, којима може процветати Независна Србија“. Следила је служба у цркви, војна парада, пријем у Двору, а у „9 сахата опален је на Топчидерском брду величанствен ватромет, којим је ова светковина достојно завршена била“, написаће „Српске новине“ 13. августа 1878. године.

Па ипак, над општим расположењем поводом проглашења независности Кнежевине Србије, врло брзо ће се надвити сенка недовршености дела народног ослобођења и уједињења. Судбина Босне и Херцегови-

Прокламација о независности

не мутила је многим радост и изазивала разочарење. Берлински конгрес срушио је све наде о стварању велике српске државе на Балкану. Босна и Херцеговина, нада и циљ кнез Михаилове националне политике (1860–1868), мотив због кога су Србија и Црна Гора ушле у рат против Турака 1876. године, допала је једној великој сили, наводно привремено, да је окупира и у њој уведе ред, а у ствари да је поседне и касније (1908) присвоји.

Аустроугарска окупација Босне и Херцеговине значила је смену једног, новим и далеко опаснијим непријатељем. Он је рушио основно начело српске државне политике и не само српске, већ и осталих балканских народа који су тежили да Балканско полуострво припадне само њима, слободно од свих завојевачких и политичких акција страних држава, а нарочито великих сила. Дотле сусед Србије само на северу, Аустроугарска је 1878. године обухватила читаву њену западну, па и југозападну границу (делимичним запоседањем Новопазарског санџака), опасујући тако Србију са три стране. Тиме је аустроугарска стратегија продора на Балкан (Drang nach Osten), према Солуну, добила широку и реалну основицу. У савезу са Немачким царством, она ће 1914. године и дефинитивно кренути у освајање „животног“ простора на Балкану, а на путу ће јој се, као непремостива препрека, наћи – самостална Србија. ■